

Árpád-kori kerámialeletek a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében

(Kivonat)

A Csíki-medence kora középkori régészeti anyaga főleg szórványjellegű, nem rendszeres ásatásokból származó vagy a rendszeres ásatások esetében rétegtani besorolása nem elegendő egyértelmű kronológiai besoroláshoz. A leletek csíki eredete azonban kétségen felüli, és összehasonlítható vizsgálatok lehetővé tesznek néhány nagyon lényeges általános megállapítást. A dolgozat közli a múzeumban található, a szerző által katalogizált, Árpád-korinak valószínűsíthető kerámianyagot. A katalógus értékelése alapján a Csíki-medence településtörténetére vonatkozó eddigi nézet, miszerint a medence betelepülése viszonylag késői, 13–14. századi, tarthatatlan.

*

Az Árpád-kori kerámia az anyagi kultúra kutatásának elhanyagolt területe és, noha korszánk régészeti leleteinek nagy részét képezi, önálló feldolgozása még nem történt meg.¹ Részben kutatási hiányosságok, részben politikai okok miatt tisztázatlanok a tipológiai, kronológiai kategóriák, nem ismerjük esetleges regionális sajátosságait, hiányzik a szomszédos területek kerámiájával való összevetése is.

A ritka, de létező, biztos kronológiát nyújtó pénzzel keltezett leletek összegyűjtésfeldolgozása sem történt meg, aminek hiánya gyakorta egyazon lelőhely kapcsán is eltérő datálásokat tett lehetővé.² A fenti okok miatt a kutató szemléletétől függően beszélhet szláv,

szláv–autochton, román, besenyő vagy magyar leletekről.

A kora Árpád-kori kerámiáról több ízben foglalt állást a magyar kutatás, de úgy tűnik, nem teljes sikerrel.³ A probléma lényegét az képezi, hogy a román kutatás egy része hajlott arra, hogy különböző, erdélyi lelőhelyekről előkerült Árpád-kori kerámialeletekben továbbélő román–szláv népesség emlékeit lássa, és ezt a magyarság régészeti emlékeitől elkülönítse. Annak ellenére, hogy ezek nem különböznek Magyarország olyan vidékeinek leleteitől sem, ahol semmi nyoma nincs szlávoknak, román népességnek még kevésbé.

Mindez elsősorban Erdély központi, jobban kutatott területeire vonatkozik, de az alapkérdés a sokkal szerényebb leletanyagú, gyengébben is kutatott Székelyföldön is hasonlóképpen tevődik fel.⁴

A Csíki-medencének még a székelyföldi helyzetben belül is szegényes a középkori régészeti irodalma. ORBÁN Balázs varázslatos könyvének megjelenése után 70 évvel járja be újra FERENCZI Sándor a csíki várakat, és közöl néhány új alaprajzot és leletet.⁵ Több, mint tíz év múlva ezek egy részét megkutatták, lényeges megfigyeléseket tettek, de leleteket nem közöltek.⁶

Ezzel a „hagyománnyal” szakítva Constantin PREDA közli a csíkszentkirályi ásatások anyagát, máig ez lévén a legrészletesebb, közölt középkori ásatás Csíkból.⁷ Ezzel szemben a tushádfürdői vár kutatásának pár soros beszámolója alig használható.⁸

Az '50–60-as évektől pezsgőbb leletmentő, terepbejáró, anyaggyűjtő mozgalom indult, de ezek dokumentációja hiányos, közlésük egy kivétellel elmaradt.⁹ A következő évtizedtől a Sepsiszentgyörgyi Múzeum vállalt részt Csík régészeti kutatásában.¹⁰ A '80-as években a magyar vonatkozású középkor kutatása mellőzötté vált a hivatalos témaváltás következtében. Ez alól csak a „semleges” késő középkor – kora újkor kutatása volt kivétel.¹¹

Az 1989 utáni kutatások (pl. Csíkszentmihály-Cibrefalván) is közöletlenek maradtak, bár a FERENCZI–BENKŐ féle, korai várak kro-

nológiáját érintő vita kapcsán BENKŐ közölt néhány korábbi ásatásból származó cserepet a tusnádfürdői Vártető és a csíkrákosi Pogányvár anyagából.¹²

Az irodalomban közzétett leletek azonban vagy késő Árpád-kori, vagy az azt követő időkben származnak. Úgy tűnt, hogy ezek alátámasztják a Csíki-medence kapcsán megfogalmazott történeti feltételezést, nevezetesen a 13–14. századi betelepülést (a teljesség igénye nélkül, csak néhány nagyobb hatású munkát említenék).

ENDES Miklóst idézve: „Csík történetét 1285-ig praehistorikumnak kell tekinteni”.¹³

A román kutatásban máig ez a nézőpont a legelterjedtebb. Kurt HOREDT még utolsó összefoglalásaiban is a 12–13. század fordulóját tartotta a székelység (magyarok) betelepülése időpontjának. Ez azonban alapvetően GYÖRFFY kutatásain alapul.¹⁴

GYÖRFFY szerint ugyanis a székelység a 13. század folyamán került mai lakhelyére, bár feltételezte, hogy Küküllő megye ispánjának a fennhatósága – az általa határként értelmezett – Csík gyepűre is kiterjedt, illetve a 11. századi településrend kapcsán azt, hogy Csík Zsombor szállásváltó útvonalához tartozott.¹⁵

Régészeti leletek figyelembe vételével BÓNA egy 10. századi határőr helyőrség létével számol Csíkszögöd környékén, amelyet szerinte már a század végén visszavonnak, és majd csak a 12. század végétől települ újra a medence, ekkor már székely lakossággal.¹⁶

Úgy tűnik, BÓNA volt az első, aki SZÉKELY Zoltán régészeti érveire odafigyelt, SZÉKELY ugyanis elsősorban háromszéki feltárásainak tanúságaként több ízben bizonygatta, hogy a magyar királyság már a 11. században kiterjedt a Kárpátokig, és hogy Délkelet-Erdélyben az ún. Bjelo Brdo kultúra hordozói a székely-magyarok lehettek.¹⁷

Ennek ellenére MAKKAI László a székelyek betelepülését a 13. század végétől tartja valószínűnek (bár nem tűnik ki, számol-e székelyeket megelőző népességgel),¹⁸ míg a legkésőbbi betelepüléssel BENKŐ Loránd számol, szerinte a külső medencék székelysége „csupán a 14. században települt be”.¹⁹

Ugyancsak a 12–13. század leleteit tartja a legkorábbiaknak (a 10–11. századi magányos zsögödi lovas sír után) BENKŐ Elek.²⁰

Látható, hogy az eddig közzétett régészeti leletek alapján vagy ezek mellőzésével tág időhatárok között számoltak területünk középkori betelepülésével. A szakirodalomban nincs teljes egyetértés azt illetően, hogy a magyarokat szláv alaplakosság előzte meg. Az ettől eltérő vélemények azonban inkább politikai, semmint tudományos indíttatásúak, melyek esélytelenek a régészet és helynévkutatás eredményeivel szemben.²¹ A benépesülést, betelepülést tehát a szlávokat valószínűleg századokkal követő magyarok beköltözésére értem.

Dolgozatommal arra szeretnék rámutatni, hogy a korábban szintén nem vagy gyéren lakottnak hitt Háromszékhez, és Keresztúrszékhez hasonlóan a középkori Csíkszék is már az Árpád-kortól folyamatosan lakott volt.²²

A csíkszeredai múzeum raktárában számos olyan lelet található, amelyek „históriává” változtathatják a környék középkori „praehistorikumát”. Magam egyetemi feladataim kapcsán ismertem meg a múzeum középkori leleteinek azt a kis részét, amelyekre BENKŐ Elek hívta fel a figyelmemet.²³

Ennek az anyagnak a nagy része szórványértékű. A cserepek hosszú évtizedek leletmentéseinek, helybeli érdeklődők gyűjtésének, a gazdagabb lelőhelyek rendszeres figyelésének és terepbejárásoknak köszönhetően kerültek a múzeum raktárába.²⁴ Nincsenek sem éremmel kezelt, sem zárt objektumból származó leletek. Ásatások, dokumentáció híján rétegtani, relatív kronológiát biztosító megfigyelések sem ismeretesek.

Bizonytalan lelőhelyük és tisztázatlan összefüggéseik ellenére az edénytöredékek nagyon fontosak, hiszen pusztá létükkel bizonyítják azt, hogy a Csíki-medence – amennyiben következtetésem helytállóak – korábban lakott volt, mint ahogy ezt eddig ismertük. Itt kell megemlíteni, hogy a csíkszögödi temető melletti homokbányából 10–11. századi körte alakú töredékes kengyel (Lsz. 2902), nagy karikájú csikózabla (Lsz. 2904) és korai típusú tuskés

sarkantyú került elő.²⁵ Noha ez esetben is szórvány leletekről van szó, a fenti megállapítás rájuk is érvényes. Habár semmi kapcsolatuk nincs az itt tárgyalt leletekkel, közvetve a cserepek datálását is támogathatják (azaz a kerámián kívül egyéb Árpád-kori leletek is vannak Csíkbán).

Az egyetlen kivétel, amely némi támpontot adhatna a helyi kronológiát illetően, a csíkszentkirályi ásatás pénzzel kezelt anyaga.²⁶ Néhány körülmény viszont óvatosságra int. Itt több korszak emlékeit tárták fel a koravaskortól a 17. századig terjedő időszakokból. A D szelvényben három középkori veremházat is találtak, amelyekből az 1. számút teljesen, míg két másiknak csak a sarkát sikerült feltárni (831, o. 5. kép). Utólag a csíkszeredai múzeum munkatársai összegyűjtötték a másik (2.) ház leleteit, majd átadták a régésznek (845. o.).

Az 1. házból korongolt, homokkal és apró kavicsal soványított, téglavörös-barnás színű, bekarcolt díszítésű, tölcsérszerűen kihajló és lekerekített peremű, nyúlánk fazekakat, egy ívelt szárú, talán csillagtarajos sarkantyút és egy másiknak a töredékét, továbbá három nyéltüskés, ívelt hátú kést találtak. Sajnos ezeknek az edénytöredékeknek a profilrajzai hiányoznak, így csak a fotók és a leírás alapján lehet őket összevetni egyéb leletekkel.

A 2. ház maradványait építkezés során pusztították el, leletei hitelességét a lelőköri körülmények miatt már PREDA is megkérdőjelezte (847. o.). Anyagában, égetésében és színében az itt talált kerámia részben hasonlít az 1. ház anyagára, formailag azonban eltér attól. Bár van közte egyező is (lekerekített, viszonylag magas perem, vékony fal stb.), de a többséget a rövid nyakú, erősen kihajló, levágott peremű, vastag falú, gömbölyded testű edények képezték (848. o.). Díszítésük, különféle hullám- és vonaldísz bekarcolás, annyiban tér el az 1. ház edényeitől, hogy vastagabb eszközzel végezték. Ugyancsak innen került elő egy bizánci érme negyedbe vágott darabja is, amelyet nagyon nehezen és bizonyos valószínűséggel („a cărei identificare s-a făcut cu multă greutate și cu oarecare probabilitate” 853. o.) II. Iszak Angélosz (1185–1195) pénzével vélték azonosítani.

A pénz és a sarkantyú alapján az 1. ház at PREDA 13. század második felére keltezte (865. o.). A lelőhely létét hangsúlyosan a 13. századra, alsó határát a 12. század végére tette, és helyben lakó román népességhez kötötte. Mindezt úgy, hogy kiérezni a sorokból, érezte leletei közt az időrendi, tipológiai különbséget: például a 2. ház anyagát korábbinak gondolta, mint az elsőt (10–12. századnak, l. 863., 865. o.).

Nézetem szerint ez az ellentmondás az általa közölt alapján is feloldható. A lelőhelyet nem szükséges mindenképpen szűk időhatárok közé beszorítani. A szelvény alaprajzán is jól látható, hogy két különböző típusú házról van szó. Bár mindhárom földre ázott veremház, az első, sarkain négy cölöpnnyommal valószínűleg későbbi típust képvisel, mint a másik kettő, amelyek, bár csak részben kerültek feltárára, a rajzból láthatóan csak egyszerű nyeregtetővel rendelkezettek, szokványos példányai lévén az Árpád-kori háztípusnak (831. o.). Az első ház későbbi datálását leletei mellett ez is megerősíti. A kelezést csak a 2. ház makacsul korainak tűnő kerámiája – együtt a PREDA szerint legkorábban 1200 körül idekerült pénzzel – zavarja. Feltétele-lezésem szerint a pénz szórványként keveredett a 2. ház leletei közé. Ezt alátámasztani látszik a tipológiai gyanún túl az a tény is, hogy a ház leleteit nem szakember jelenlétében, ráadásul bolygatás után gyűjtötték (847–848. o.). Arról lehet szó, hogy a lelőhelynek két különböző fázisát sikerült feltárni (az 1. ház 13., a 2. 11–12. század), csak a leletek (és ezáltal a település életének) meghatározása, túlságosan óvatosan, a biztosnak vélt pénzhez (és történelmi felfogáshoz) igazodott.²⁷

Ezek ismeretében talán nem vakmerőség a Csíki-medence egyetlen „hiteles” Árpád-kori pénzét a 11–12. századi edényművészetre vonatkozóan elhanyagolni, és azt a 13. század kerámiájának a meghatározásakor felhasználni.

A lelőhelyekről (és ez dolgozatom alapvető hiányossága, amit a későbbiekben pótolni szeretnék) csak a leltárkönyvek adataival rendelkezem: bekerülés időpontja, leltári szám (ha leltározott), az ásató vagy gyűjtő neve. Több esetben a lelőhelyek raktározott anyagának csak egy részét rajzoltam, vizsgáltam.

Az értékelésnél, helyi régészeti támpontok hiányában, kénytelen voltam más területek leleteire, datálásaira támaszkodni, még akkor is, ha ezek településtörténete eltér a Csíki-medence feltételezett történetétől.

Párhuzamaimat csak Erdély területéről választottam, nem azért, mintha létezne valamilyen különálló erdélyi, belső fejlődésű anyagi kultúra, inkább abban bíztam, hogy talán ily módon kiküszöbölhetőek lesznek a regionális edénművességek közti esetleges időrendi különbségek.

A megbízható keltezés érdekében csak hiteles, pénzrel keltezett rétegből, zárt objektumból származó analógiákat kerestem, de nem volt céloom az összes pénzzel keltezett leletet összegyűjteni, sem önálló tipológiai-kronológiai rendszerezést végezni. Ezt egyebek mellett a közlések mennyisége és minősége sem tette lehetővé. A leletek osztályozását így kísérletnek tartom (főleg a 12–13. századi kerámia elhatárolásánál), és a változásokat, tendenciákat próbálom megfogalmazni. Ilyent nagyobb, hitelesebb leletanyag és anyagismeret birtokában lehetne meggyőzően kidolgozni.

A korai leletekhez jó analógiákat a kolozsmonostori földvár ásatásának anyagában találtam.²⁸ Itt Salamon király (1063–74) érmével keltezett házból és rétegből kerültek elő rövid, levágott, élesen kihajló peremű, vállukon körömbenyomással, rádlis (fogaskerek dísz) sorokkal, bekarcolt hullám- vagy vízszintes vonallal díszített, gömbölyded testű, korongolt edények töredékei.

A leírás alapján jó analógiának tűnt a Csernáton-KONNÁTH kertben feltárt ház anyaga, a szomszéd kertben talált IX. Monomachos Constantin (1042–1055) érmével záródó kincselet fényében. Nem ismert, helyesebben bizonytalan a leletekkel való viszonya, hiszen gyakorlatilag szórványként került elő, rétegtani összefüggés nélkül. Ezért, valamint a profilrajzok nélküli, túl homályosra nyomtatott fotók miatt nem használhattam.²⁹

A 12. századi leleteket medgyesi és baráthelyi leletekkel próbálom összevetni.³⁰ Mindkettőt III. István (1162–72) érme keltezi, az első

leletmentés során, zsák alakú gödörből került elő, a második telepátásából származik. Sajnos, közlésük az előkerült leletek mennyiségéhez, és fontosságához képest nagyon rövid és hiányos. A közölt edények jellemzői: többnyire rövid kihajló perem (egyenesen levágva, bár van magasabb, lekerekített darab is), páru-zamos, vízszintes vonal-, és rendszertelen hullámvonalas bekarcolással díszített gömbölyded test, de van köztük karcsúbb testű, magas peremű edény is.

Az Árpád-kor végi leleteket a csíkszentkirályi anyag alapján próbálom meg elkülöníteni (úgy, hogy nem veszem ide a szerintem korábbi, 2. ház leleteit, ld. 3–4. o.).

Az analógiák alapján, dolgozatom lényegét képező, kora Árpád-kori, 11. századi (egyes esetekben, pl. 8., 10., 11., a 10. század sem zárható) daraboknak gondolom a rövid, kihajló, egyenes, de nem szögletes peremű (illetve rövid, visszahajló, lekerekített, egyszerű peremű), viszonylag vastag falú töredékeket, amelyeken körömbenyomás, hullámvonalköteg vagy fogaskerek-(rádli-) dísz található. Természetesen nem csak a díszítő elemek, hanem formai egyezéseik, arányaik, készítési módjuk és anyaguk alapján is.³¹ Idetartoznak a csíkszentimoni 8, 10, 11, és csíkszentkirályi 16, 17, 19, 20, 21 és 22-es számú darabok, amelyek a fent említett kolozsmonostori töredékek jó párhuzamai.³² Az általam „rövid, éles szélű”-nek nevezett cserepeket (12, 14-es Csíkszentimréről, 26, 29-es Szentkirályról), noha egy részüket (a 2998-as leltári számúak³³) késő szláv jellegűnek határozták meg, a velük együtt beletárolt, ugyanarról a lelőhelyről származó, biztosan nem szláv töredékek (köztük a 28-as cserépbogrács) alapján feltételesem kora Árpád-korinak vélem. Ezt talán megerősítik a szentkirályi ásatásról ismert társaik.³⁴

Bár a 12–13. századi párhuzamok nem ilyen egyértelműek, néhány jellegzetesség talán megállapítható. Korábbinak, 12. századnak tűnnek a zömök, gömbölyded testű edények, rövid, egyenesen levágott peremmel. Míg korábban a perem levágása többnyire az anyagra merőlegesen történt, a későbbiekben jórészt a függőleges levágás válik gyakoribbá. Ritkább a körömbenyomással díszített darab (ilyen pl. a medgyesi

leletben még van), rádliis díszítés pedig már nem fordul elő.³⁵ Megjelenik, és a 13. századra nagyon gyakorivá válik a magas, tölcséres peremforma is. Ide tartozhatnak a tusnádi 1., a 4, 5, 6, és 9-es csíkszentsimoni, és 18, 27, 32-es csíkszentkirályi cserepek. Ezek a PREDA-féle 2. ház anyagához hasonlítanak.³⁶

A 13. századi edényművesség már egyénibb jelekkel rendelkezik: karcsúbb edényforma, tölcsérszerűen kihajló magasabb perem, de szinte alig fordul már elő hullámköteges bekarcolás.³⁷ Leleteim közül a tusnádi 2, 3-as, a csíkszentsimoni 7-es, a csíkszentimrei 13, 15-ös, és 23, 24, 25, és 31-es darabok 13. századiak.

Az óvatosan megfogalmazott feltevések ellenére kitűnik, hogy a Csíki-medence Árpád-kori edényművességen belül legalább két csoport nagy bizonyossággal elkülöníthető (11. és 12. század), míg az átmenet kettejük között az itt bemutatott analógiák alapján bizonytalan, de nem látszik teljesen lehetetlennek.³⁸

Összegzésként elmondható, hogy a szegényes kutatások és a leletek bizonytalan származása ellenére nem tartható tovább az a nézet, mely szerint a Csíki-medence csak a 12. századtól vagy később települt volna be. Körvonalazódni látszik egy eddig ismeretlen 11–12. századi leletkör, amely valószínűleg korábbi magyar lakosság hagyatéka, és amely emlékeit a múzeum anyagának teljes átnézése, az eddig ismert lelőhelyek hitelesítése és a terepbejárások még tovább gyarapíthatják. A csekély régészeti forrásanyag miatt egyelőre nem tudni, hogy folyamatos telepek vagy időszakosan itt élő határőr népesség leleteiről van-e szó. Szintén a további kutatások feladata lesz tisztázni a lelőhelyek idő és térbeli határait, és az ezekből adódó történeti, településtörténeti kérdéseket.³⁹ Úgy gondolom, hogy az átnézett anyag mennyisége, jellege, és kutatási hiányosságok miatt konkrétabb, részletesebb következtetéseket nem szabad levonni, de remélem, hogy az itt szinte csak jelzett eredmények, kérdések a későbbiekben bővebben kifejtethetők, megválaszolhatóak lesznek és pontosabb képet adhatunk az Árpád-kori Csík történetéről.

Katalógus

A leírásnál a lelőhelyeket délről észak felé haladva tárgyalom. Nem tudom egyelőre, hogy van-e településtörténeti jelentősége annak, hogy dolgozatomban csak alcsíki lelőhelyek szerepelnek, hiszen válogatott anyagról van szó és topográfiai kutatások alig történtek. Ezt a kutatástörténeti előzmények számlájára írom.⁴⁰

Mivel a táblák utólagos összeállításában nem veszek részt, minden darab saját számmal szerepel a szövegben, a leírásban és a táblákon, így a táblák szerkesztésétől függetlenül könnyen azonosítható. A következő rövidítéseket alkalmazom: Lsz. = leltári szám, D = száj átmérő, Kt = készítési technika (vagy készült), Fv = falvastagság, Sz = szín, É = égetés (vagy égetése), A = anyaga, soványítás, D = díszítés, M = megjegyzés.

I. Tusnádfürdő-Vártető (Tusnad Bái, 1–3.).

Elsőként FERENCZI Sándor közölte alaprajzát, leleteket bejárásakor nem talált.⁴¹

Az edénytöredékek valószínűleg HORED T 1964-es szondázó ásatásából származnak, amikor a déli falra merőlegesen ma is látható kutatóárkot húztak. Jelentéséből csak annyit tudunk, hogy a középkori kőfalat őskori földvárba alapozták, és hogy vaskori leleteken kívül urnás temetkezéseket is találtak.⁴² Legkésőbbi leleteit 12–13. századi cserepek képezik. Utoljára BENKŐ Elek végzett itt felmérést, és ő közli a leletek egy részét is.⁴³ Ma ezek a Csíki Székely Múzeum raktárában találhatóak, Lsz. 1001 (106. doboz, természetesen jóval több töredék alkotja a leletanyagot, mint az itt bemutatottak).

1. Kihajló, levágott perem. D = 17 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,6 cm, Sz – világosbarna, É – nem egyenletes, A – apró kavicsal soványított, D – egymást metsző hullám- és vízszintes vonalak.

2. Széles, felhajtott perem és váll töredéke. D = 15 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,7 cm, Sz – vöröses, É – jól égetett, A – homokkal soványított, D – bekarcolt hullámvonalak.

3. Magas, kihajló, levágott perem és oldaltöredék. D = 18 cm, Kt – kézi, lassú korongon, Fv – 1 cm, Sz – világosbarna, A – kavicsal soványított, D – bekarcolt hullámvonal, M – felülete elsímított, belül érdes, szemcsés.

II. Csíkszentsimon-Homokbánya (Sánsimion, 4-6., 8-11.)

Leltározatlan kerámia a 97-es ládában. A 7. darab 1968. V. hó 5-én beletározva: Lsz. 2207, 151-es láda. 11-13. századi cserepek együtt.

4. Felfelé keskenyedő, kihajló perem. D = 13 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,8 cm, Sz – szürke, É – jó, A – apró kavicsos soványított, D – szabálytalan hullámvonalak.

5. Kihajló, lekerekített perem. D = 18 cm, Kt – lassú korongon készített, Fv – 0,8-0,6 cm között, Sz – vörösbarna, É – nem egyenletes, A – apró kavicsos, D – egymást metsző hullámvonalas bekarcolás.

6. Kihajló, függőlegesen levágott perem és oldaltörédek. D = 13 cm, Kt – kézi korongon készült, Fv – 0,7 cm, Sz – szürkésbarna, É – jó, A – homokkal, apró kavicsos soványított, D – bekarcolt nyújtott hullámvonalak, M – pereme, nyaka elsimított.

7. Egyenetlen, levágott, kihajló perem. D = 18 cm, Kt – kézi korongon - hurka technikával (?) készült, Fv – 0,9-0,6 cm között (nyaknál vastagabb), Sz – világosbarna, É – egyenletes, A – homokkal soványított, D – balra dőlő cikk-cakk vonal.

8. Kihajló, levágott (nem szögletes) perem. D = 18 cm, Kt – kézi korongon készített, külső felülete elsimított, Fv – 1-0,8 cm, Sz – szürkésbarna, É – egyenetlen, néhol vöröses felületű, A – apró kavicsos, D – vállon rendszertelen ún. körömbenyomással. M – másodlagos égési nyomok.

9. Rövid, kihajló, levágott perem és oldaltörédek. D = 16 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,8 cm, Sz – vörösbarna, A – homokkal, apró kavicsos soványított, D – két „párhuzamos” hullámvonal bekarcolva.

10. Rövid, kihajló, levágott (nem szögletes) perem, és vállrész töredéke. D = 17 cm, Kt – kézi korongon, jól látható korongolási nyomokkal, Fv – 1-0,7 cm, Sz – világosbarna, É – egyenetlen, belseje barnásszürke, A – apró kavicsos soványított, D – körömbenyomkodás, bekarcolt hullámvonalak köteg, M – sima felületű.

11. Oldaltörédek. Kt – kézi korongon készült, Fv – 1 cm, Sz – világosbarna, É – egyenetlen, A – apró kavicsos soványított, D – sorban elhelyezett, balra dőlő fésűs beszürkődés, hullámvonalas bekarcolás. M – felülete az átlagénál simább, belül korongolási nyomok láthatók.

III. Csíkszentimre (Sântimbru, 12-15.)

1967. X. 23-án beletározott cserepek. Lsz: 871, 158. láda. Közlebbi lelőhelyüket nem ismerem. 11-12.(12. 14.) és 13. századi töredékek együtt.

12. Rövid, éles szélű perem. D = 14 cm, Kt – kézi korongon készült, Fv – 0,7 cm, Sz – vörösbarna, É – csak külső felülete vörös, A – homokkal soványított, D – díszítetlen.

13. Tagolatlan, kihajló perem. D = 15 cm, Kt – (gyors-?) korongolt, Fv – 0,7 cm, Sz – barna, É – egyenletes, A – homokkal soványított, D – díszítetlen.

14. Rövid, éles szélű perem. D = 12 cm, Kt – kézi korongon készült, Fv – 0,7 cm, Sz – barnásvörös, É – egyenetlen, A – kavicsos, D – bekarcolt hullámvonal (köteg?), M – nyakrésze elsimítva, eldolgozva.

15. Egyszerű, kihajló, levágott perem és oldaltörédek. D = 16 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,7 cm, Sz – világosbarna, É – egyenletes, A – homokkal soványított, D – bekarcolt vízszintes vonalak, M – pereme, nyaka láthatóan utólag elsimított (utánkorongolt?).

IV. Csíkszentkirály-Karimósarka (Sâncrăieni, 16-32.-ig)

A lelőhelyről hosszú időn keresztül gyűjtötték a leleteket. A 2256-os leltári számúakat (16-19.-ig, 126. L.) 1968. VIII. 3-án vették leltárkönyvbe. Pár darab 2514-es leltári számmal a 148. ládában is található (20 és 21-es számúak). A 2275. leltári számmal ellátottak viszont (22-24.) 1968. VI. 4-én. Bekerülésüket tehát nem követte azonnali leltározás, utána meg nem vigyáztak az eredeti sorrendre. Hasonló módon kerülhettek a múzeumba a 2998-as számmal 1978. II. 9-én beletározottak (25-32.) Ezekről feljegyezték, hogy ORBÁN Gábor 1969-es gyűjtéséből származnak (127. láda anyaga).

16. Magasra kihúzott, tagolatlan, levágott perem, és oldalrész töredéke. D = 19 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,6 cm, Sz – barnásvörös, É – nem egyenletes, A – apró kavicsos, D – fésűs beszürkődés, bekarcolt hullámvonal.

17. Kihajló, lekerekített perem és oldalrész. D = 15 cm, Kt – kézi, lassú korongon készült, Fv – 0,9 cm, Sz – vöröses, É – rossz, A – kavicsos, D – egymást metsző és vízszintes benyomott rádlis sorok, M – belső oldalán a nyakrész jól láthatóan eldolgozott.

18. Rövid, vastag, levágott perem-, és oldaltörédek. D = 15 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 1-0,7 cm, Sz – vörös, É – egyenetlen, réteges, A – apró kavicsos soványított, D – nyújtott hullámvonalas bekarcolás, M – nyaka eldolgozott.

19. Kihajló, lekerekített perem. D = 16 cm, Kt – kézi korongon készült, Fv – 0,8 cm, Sz – vörösbarna, É – réteges, A – apró kavicsos soványított, D – lágy agyagba rendezetlenül benyomott rádlis sorok.

20. Kihajló, lekerekített, egyszerű perem. D = 16 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,9 cm, Sz – vörösbarna, É – nem egyenletes, A – nagyon kavicsos, D – egymást vágó rádlis sorok.

21. Oldaltörédek. Kt – nem egyértelmű, valószínűleg kézi korongon készült. Fv – 1-0,8 cm, Sz – világosbarna, É – réteges, A – apró kavicsos, D – vízszintesen benyomott rádlis sorok.

22. Egyszerű, lekerekített, kihajló perem. D = 14 cm, Kt – kézi korongon készült, Fv – 0,7 cm, Sz – vöröses, É – nem egyenletes, A – apró kavicsal soványított, D – körömbenyomás, bekarcolt hullámvonal.

23. Magasan kihajló, tagolt perem. D = 17 cm, Kt – korongolt, Fv – 0,7, Sz – sötétbarna, É – egyenetlen, A – apró kavicsal soványítva, D – párhuzamosan bekarcolt vonalak.

24. Magas, tölséres perem és oldal töredéke. D = 13 cm. Kt – kézi korongon, belső oldalán látható utólagos elsimítás nyomaival, FV – 0,7 cm, Sz – barnászörös, É – réteges, A – apró kavicsal soványított, D – hullámvonalak.

25. Kihajló, magas, levágott perem. D = 20 cm, Kt – lassú, kézi korongon, Fv – 0,7 cm, Sz – szürke, É – jó, A – homokkal soványított, D – mélyen bekarcolt, egymást metsző hullámvonalak.

26. Rövid, éles szélű perem. D = 18 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,9–0,6 cm, Sz – világosbarna, É – egyenletes, A – kavicsal soványított, D – sekélyen bekarcolt hullámvonalaköteg, M – felületén jól láthatóak a korongolás-elsimítás nyomai.

27. Kihajló, levágott perem. D = 18 cm, Kt – gyors meghajtású korongon, Fv – 0,8–0,5 cm, Sz – vörösesbarna, É – jó, A – homokkal soványított, sima felületű, D – sekélyen bekarcolt vízszintes vonalak.

28. Bogrács pereme. D = 24 cm, Kt – kézzel, hurkatechnikával készítették, Fv – „nyakánál” 1,4, fala 0,8 cm, Sz – vörösesbarna, É – rossz, csak a külső felülete vörös, belül szürke, A – nagyon kavicsos, D –, M – belsejére szerves maradványok égtek rá.

29. Rövid, vastag, kihajló, éles szélű perem, és vállrész töredéke. D = 17 cm, Kt – kézi korongon készült, Fv – 0,9 cm, Sz – barna, É – jó, A – apró kavicsal soványított, de egyenletes felületű, D – bekarcolt vonalak.

30. Erősen visszahajló, levágott/lekerekített (?) perem. D = 21 cm, Kt – kézi korongon, bár egyenetlen felületű, Fv – 0,8 cm, Sz – vöröses, É – réteges, A – kavicsos, D – bekarcolt vonalak.

31. Kihajló, magas perem. D = 19 cm, Kt – kézi korongon, peremrészé utánkorongolt, Fv – 0,7 cm, Sz – szürke, É – egyenletes, A – apró kavicsal soványított, D – mély, egymást metsző hullámvonalak.

32. Rövid, erősen visszahajló, levágott perem. D = 16 cm, Kt – kézi korongon készült (belső oldalán egyértelmű korongolási nyomokkal), Fv – 0,6 cm, Sz – vörösesbarna, É – egyenetlen, A – apró kavicsal soványított, D – elnyújtott hullámvonalakkal.

Irodalom

1. BENKŐ Elek (1989): **Kelet-Erdély „korai” kővárai.** In: *Castrum Bene I.* (68–85. o.).
2. BENKŐ Elek (1992): **A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája.** Varia 3. *Archaeologica Hungarica*, V., Budapest.
3. BENKŐ Elek (1993): **A székelyek és a Székelyföld régészeti kutatásának eredményei és feladatai.** *Aetas* 1993/3 (5–20. o.).
4. BENKŐ Loránd (1990): **Adalékok a székelyek korai történetéhez.** Új Erdélyi Múzeum 1990/1 (109–122. o.).
5. BÓNA István (1987): **Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában.** In: *Erdély története*, I. Főszerk. KÖPECZI Béla, Budapest (194–234. o.).
6. BÓNA István (1989): **Erdély a középkori magyar államban.** In: *Erdély rövid története.* Főszerk. KÖPECZI Béla, Budapest (101–157. o.).
7. BÓNA István (1991): **A székely kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből.** *Korunk* 1991/12 (1529–1536. o.).
8. BÓNA István (1995): **Az Árpádok korai váraitól.** Debrecen.
9. FERENCZI, Alexandru (1938): **Cetăți antice în județul Ciuc.** Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. – secția pentru Transilvania. 1932–38. (237–352. o.).
10. GYÖRFFY György (1987): **Az Árpád-kori Magyarországi történeti földrajza**, III. Budapest.
11. GYÖRFFY György (1990): **A székelyek eredete és településük története.** In: **A magyarság keleti elemei.** Budapest 1990 (11–42. o.).
12. HOREDT, Kurt (1951): **Ceramica slavă din Transilvania.** Studii și Cercetări de Istorie Veche 1951. II. Nr. 2. (189–232. o.).
13. HOREDT, Kurt (1984): **Siebenbürgen im Frühmittelalter.** Bonn, 1986.
14. IAMBOR, Petre; MATEI, Ștefan (1979): **Incinta fortificată de la Cluj-Mănăștur.** *Acta Musei Napocensis* (a továbbiakban: AMN) XVI. (599–620. o.).
15. IAMBOR, Petre; MATEI, Ștefan; HALAȘU, A. (1981): **Așezarea și cimitirul de la Cluj-Mănăștur.** AMN XVIII.
16. IAMBOR, Petre; MATEI, Ștefan (1983): **Noi cercetări arheologice la complexul medieval de la Cluj-Mănăștur.** AMN XX. (131–146. o.).
17. IONIȚĂ, Adrian (1994): **Date noi privind colonizarea germană în Țara Bârsei și granița de Est a regatului ma-ghiar în cea de a doua jumătate a secolului al XII-lea.** *Revista Istorică* 1994, V. Nr. 3–4. (273–281. o.).
18. JÁNOS Pál, KOVÁCS Dénes (1967): **Perieghetz arheologică în bazinul Ciuc.** *Marisia* II. (43–51. o.).
19. PŘEDA, Constantin (1959): **Săpăturile arheologice de la Sâncrăieni.** *Mat. Cerc. Arh.* VI. (823–867. o.).
20. SZÉKELY Zoltán (1971): **A kezdeti hűbérkor néhány kérdése Erdély DK-i részében.** *Aluta* III. 1971 (57–71. o.).
21. SZÉKELY, Zoltán (1974): **Contribuții la problema stabili-rii seculor în Sud-Estul Transilvaniei.** *Crisia* 1974 (89–99. o.).

22. SZÉKELY, Zoltán (1992): **Așezări din sec. VI–XI. în bazinul Oltului Superior**. SCIV, 43/3. (245–306. o.).

23. SZÉKELY Zoltán (1994): **A zabolai kora-középkori temető**. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 19/20. 1993–94 (277–305. o.).

24. ZAHARIA, Eugenia (1983): **Săpăturile arheologice de la Bratei**. Mat. Cerc. Arh. 1983 (449–451. o.).

Jegyzet

1. Monografikus feldolgozás ma még nem is várható, de a magyarországi kísérletekhez hasonló (pl. TAKÁCS Miklós: Veszprém megye 10–11. századi kerámija. Acta Musei Papensis 6 - 1996, vagy ugyanattól a szerzőtől a Kisalföld 10–14. századi kerámijának feldolgozása az ACTA Aech. Acad. Stient. Hung. 1996, 135–195. oldalain), kisebb erdélyi tájegységek edényművéségeinek önálló feldolgozása sem ismert.

2. Pl. korai váraink keltezésének vitája kapcsán. Erről legutóbb SÓFALVI András a Hazanéző 1997, VIII/2. (4–7. o.) számában. HOREDT 1951-es összefoglalása óta nem történt jelentős lépés e tekintetben, bár be kell látnom, hogy az általa vázoltak ma is helyénvalóak. A csíkszéki leletek illeszkednek az ő kategóriáihoz.

3. Az ún. csüngési típusú leletekről BÓNA, 1987 (579–580. o.), 1989 (151. o.), ill. BÓNA, 1995 (68. o.). Ez utóbbi jelzi azt is, hogy az ötvenes évek szemléletét nem sikerült felszámolni, valamint azt is, hogy a korai nagy központok kerámijának az időrendje sem tisztázódott.

4. Részletesebben BENKŐ, 1993.

5. FERENCZI, 1938.

6. MACREA–BUZDUGAN–FERENCZI–HOREDT–POPESCU–RUSU–SZÉKELY–VASIU–WINKLER: **Despre rezultatele cercetărilor intraprinse de gantierul arheologic Sf. Gheorghe–Brețcu**. SCIV 1951, I. (285–311. o.).

7. PREDÁ, 1959. Erre később visszatérek

8. HOREDT, Kurt: **Tușnad**. Dacia VIII. 1964 (391. o.).

9. JÁNOS–KOVÁCS, 1967. Az ezekben az évtizedekben begyűjtött anyag képezi gyakorlatilag a Csíki Székely Múzeum középkori gyűjteményének a nagy részét.

10. SZÉKELY Zoltán: **Sondajele efectuate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe**. Mat. Cerc. Arh. 1962, VIII. Uő: **Contribuții la problema fortificațiilor și formelor de locuire din Sud-Estul Transilvaniei**. Aluta IAMB–IX. 1976–77 (38–110. o.). Uő: **Ásatások a lemhenyi és a csíkrákosi várban**. Acta Hargitensia 1980 (39–48. o.).

11. DEMÉNY István Pál, JÁNOS Pál, KRISTÓ Tibor: **Csíkból előkerült alakos kályhacsempék**. Aluta X–XI. 1978–79 (243–254. o.), vagy BENKŐ Elek, UGHY István: **Székelykeresztúri kályhacsempék**. Bukarest 1984.

12. BENKŐ, 1989 (82–85. o.).

13. Dr. ENDES Miklós: **Csik-, Gyergyó- és Kászón-székek földjének és népének története 1918-ig**. Budapest, 1938 (hasonmás kiadás ugyanott, 1994) 23. o. Pontosabban 1324-től, hiszen az 1285-ös oklevél csak székeleyeket említ, nem derül ki azonban, hogy azok csíkiak lennének. Lásd **Erdélyi okmánytár I.**, szerk. JAKÓ Zsigmond, Budapest, 1997 (407. regeszta, 263–264. o.).

14. HOREDT, 1958 (113., 128. o. és ugyanitt a 3. jegyzet), illetve 1986 (159., és 169. o.). Ezzel egyező módon, 1200 körüli székely betelepítésről: **Istoria României** II. București, 1962 (76. és 80. o.), vagy PASCU, Ștefan: **Voievodatul Transilvaniei**. Cluj, 1971 (112. o.). Korszerűbb nézetet képvisel (bár korszukunk nem képezi tanulmánya tárgyát) IONI-ȚĂ, 1994, HEITEL, Radu: **Die Archäologie der ersten und zweiten Phase des Eindringens der Ungarn in das innerkarpatischen Transil-vanien**. Dacia 1994–95 (439. o.), a háromszéki temetőátadások isme-retében. Legutóbbi összefoglalása azonban viszatér a korábbi szemlélethez: **A history of Romania**. Edited by Kurt W. TREPOV, Iași 1995 (64–65. o.).

15. GYÖRFFY 1958-as tanulmánya a Századok 92. számában (44–76.

o.), és 1990-ben: **A magyarság keleti elemei**, (26. o.). Továbbá GYÖRFFY, 1987, 540–541. o. Viszont nem tartja valószínűnek azt, hogy Küküllő megye keletre, a Kárpátokig kiterjedt volna. Zombor útvonaláról: Arch. Ért. 97. 1970, 226. o., 266. jegyzet.

16. BÓNA, 1989 (122–123, illetve 154. o.), 1991 (1530. és 1532. o.)

17. SZÉKELY, 1971, 1974 (94.o.), 1992 (302. o.), 1993–94 (290. o.).

18. MAKKAI László: **A székely és szász települések kialakulása**. In: **Erdély rövid története**. 1989 (162. o.).

19. BENKŐ L., 1990 (109–122. o.).

20. Csík-szék. In: **Korai magyar történeti lexikon**. Szerk. KRISTÓ Gyula. Budapest, 1994 (153. o.).

21. Szláv előzményekről irodalommal BENKŐ, 1992 (19–20. o.).

22. BENKŐ, 1992 (23–24. o.).

23. A hivataloskodó „hálával tartozom...” helyett őszintén köszönöm BENKŐ Elek segítségét, valamint SZABÓ Andrásnak azt, hogy lehetővé tette az anyag vizsgálatát és BOTOS Kaméliával, akinek szintén ezúton köszöm ezt, elvezette a rajzok-fotók számítógépes szerkesztését. NAGY Gyöngyvérnek a szép fotókért, míg MOLNÁR Évának a leletek azonosításában nyújtott segítségéért mondok köszönetet.

24. L. a 7–10. jegyzet

25. JÁNOS–KOVÁCS, 1967 (46. o., illetve XVII. tábla, 77–79. kép).

26. PREDÁ, 1959.

27. Nem beszélve az eddigi numizmatikai leletek meghatározásának változásairól: lásd a petőfalvi leletek kapcsán BENKŐ, 1993 (10. o.), vagy a fogarasi éremlelet pontosítása Ernest OBERLÄNDER TÁRNOVEANU helyreigazításaival a Studii și Comunicări 21., 1981-es számában (287–289. o.).

28. IAMBOR–MATEI, 1975, 1979, 1981, 1983.

29. SZÉKELY, 1992.

30. SZÉKELY, 1971, ZAHARIA, 1983.

31. Ezek a jellemzők megfelelnek az Árpád-kori Magyarország hasonló korú leleteinek a jellemzőivel. L. például MESTERHÁZY Károly: **Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye IX–XIII. századi településtörténetéhez** II. A debreceni DÉRI Múzeum Évkönyve 1974 (211–266, főképp a 219. o.), vagy TAKÁCS Miklós: Veszprém megye 10–11. századi kerámija. Acta Musei Papensis 6 - 1996 (329–351. o.). Minden általuk megfogalmazott, óvatosságra intő nyitott kérdést a csíki anyag esetében is érvényesnek érzek. Ilyen például az díszítő elemek közül a hullámvonal-kötég alsó és a vállrészen benyomkodott sor (körömmel való beszurkódás) bizonytalan felső időhatára.

32. IAMBOR–MATEI, 1979, IV. tábla (613. o.), de idevehető még IAMBOR–MATEI–HALAUSU, 1981, III. tábla (136. o.), vagy uő., 1983, II–V. táblák anyagának nagy része is (141–145. o.).

33. BENKŐ, 1992 20. o.

34. PREDÁ, 1959, 849. o. 2/3 és 850. o. 24/3 kép.

35. Maga a díszítés nem tűnik el, a Csíkrákos-pogányvári leletek közt kifejezetten gyakori, de ott már más jellegű, későbbi edényeken fordul elő. L. SZÉKELY Zoltán: **Ásatások a lemhenyi és a csíkrákosi várban**. Acta Hargitensia 1980 (39–48.o.) és BENKŐ, 1989 (82 o. 7/7 ábra.)

36. PREDÁ, 1959 (849–850. o., 23–24. kép).

37. Uo., 846. o. 20. kép és 848. o. 22. kép. Az I. ház leletei. Ettől eltérően HOREDT összefoglalásában éppen a 12–13. századra válik jellemzővé a hullámvonal-kötég (HOREDT, 1986, 141. o. 56. kép).

38. Mentésgemül szolgáljon, hogy erre pl. a malomfalvi vár kerámia anyagának feldolgozásában sem került sor, itt két ún. B 11–12. századi, és C 12–13. századi csoportot különítettek el (HOREDT, 1986, 139–144. o.). Néhány kivételől eltekintve az itt felállított tipológiai sorba is (141. o. 56. kép) beilleszthetőek a csíki leletek.

39. Például meghatározható-e a régészeti leletek alapján, hogy mikortól számolhatunk a székeleyek megjelenésével (BENKŐ Elek szerint a 13. századi leletek mennyiségi megugrása – bár a dolgozathoz válogatott anyag ezt nem tükrözi –, összekapcsolható a székeleység beköltözésével), illetve ezek telepeinek viszonya a korábbi magyar telepekhez.

40. Az irodalomban eddig említett Csíkrákos-Álmos vári (Pogányvár?) cserépbogrács félreértés eredménye lehet, illet a vár leletei közt nem

találtam. Bizonytalan ugyanakkor a Szentmihály-Ajnád-Réh lelőhelyű 11–12. századi leletek léte is (legalábbis raktári azonosításukig), hiszen csak rajz és fotó nélküli említés van rólok. BONA, 1987 (580. o.) ill. 1991 (1532. o.), és JÁNOS–KOVÁCS, 1967 (46. o.).

41. FERENCZI, 1938 (302–307. o.)

42. HOREDŦ: **TuŦnad** Dacia VIII. 1964 (391. o.).

43. BENKŐ, 1989 (70 és 84–85. o.).

44. Gyakran előfordul, hogy jól láthatóan a nyak és peremrész belső oldalát utólag elsimítják, eldolgazzák. A körülírás helyett az egyik legszembetűnőbb darab (19) fényképét mellékelem a profilrajzok után.

Material ceramic din perioada arpadiană în colecția Muzeului Secuiesc al Ciucului (Rezumat)

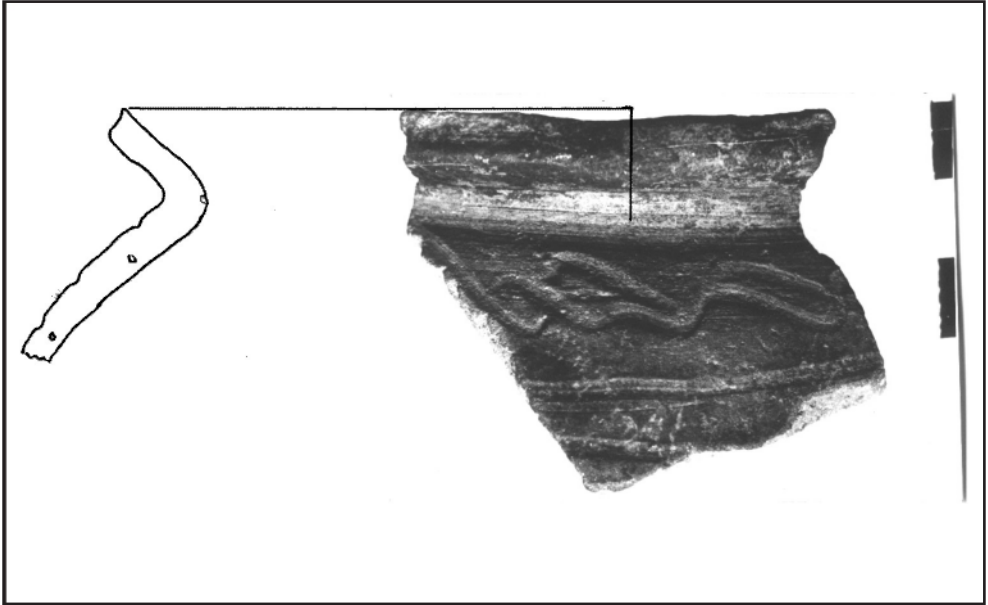
Proveniența materialului arheologic medieval timpuriu din Bazinului Ciucului nu permite o atribuire cronologică certă (nu provine din săpături arheologice sistematice sau în cazul săpăturilor sistematice stratigrafia siturilor nu este suficient de clară, iar materialul în sine nu permite determinarea vârstelor absolute). Proveniența din Ciuc a materialului în schimb nu prezintă nici un dubiu, iar analiza comparativă face posibilă tragerea câtorva concluzii mai generale, esențiale. Lucrarea publică catalogul întocmit de autor al materialului ceramic din Muzeu, provenit cu mare probabilitate din perioada arpadiană. Pe baza analizelor părerea mai veche, destul de comună, conform căreia Bazinul Ciucului nu ar fi fost populat în evul mediu timpuriu, nu se poate susține.

Pottery Finds from the Arpadian Period in the Collection of the Székely Museum of Csík (Abstract)

The archaeological finds of the early middle-age in the basin of Csík are of a sparse character, they do not come from systematic diggings or in case of systematic diggings, the stratum-related listings are not clear enough for a chronological listing. The origin of the finds from Csík is beyond doubt and comparative investigations make some very essential general

statements possible. The paper informs about the pottery-material supposed to belong to the Arpadian Period, listed by the author – to be found in the collection of the Székely Museum of Csík. On the basis of the catalogue evaluation, the considerations on the history of settling down in the basing of Csík, according to which the setting down of the basin is quite late – of the 13–14th century, is untenable.

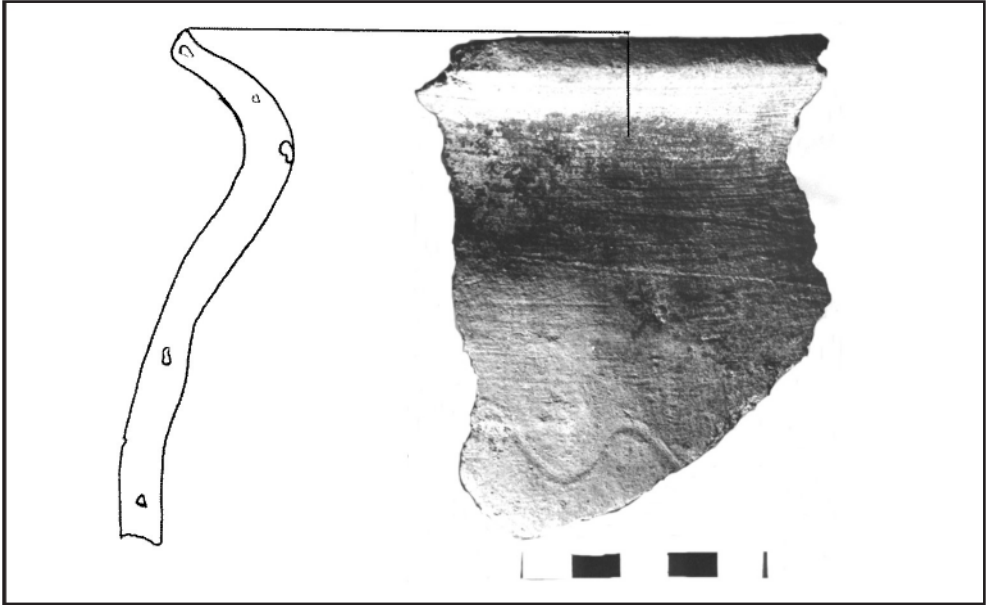

1. ábra

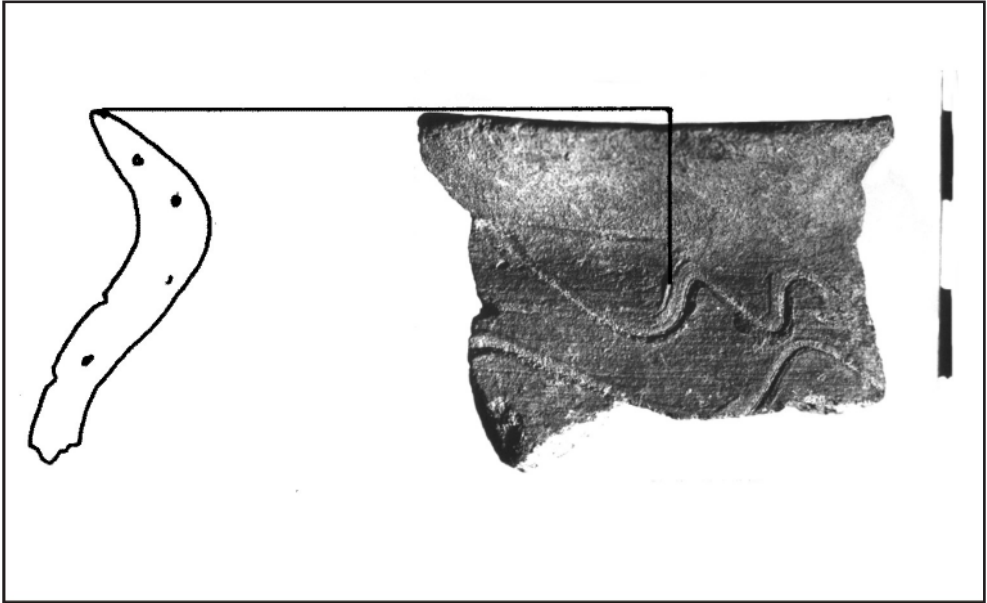

2. ábra

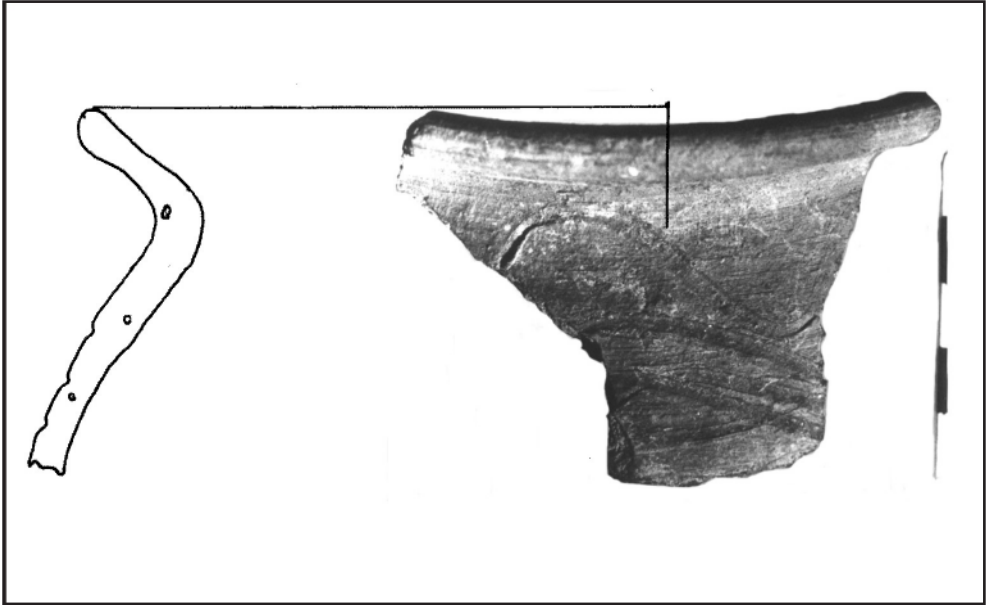

3. ábra

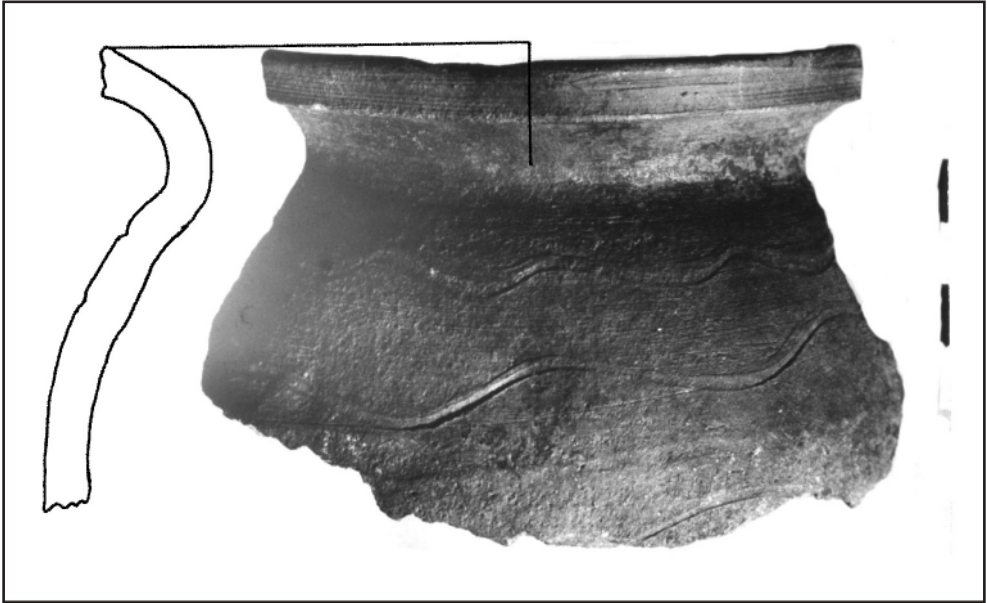

4. ábra

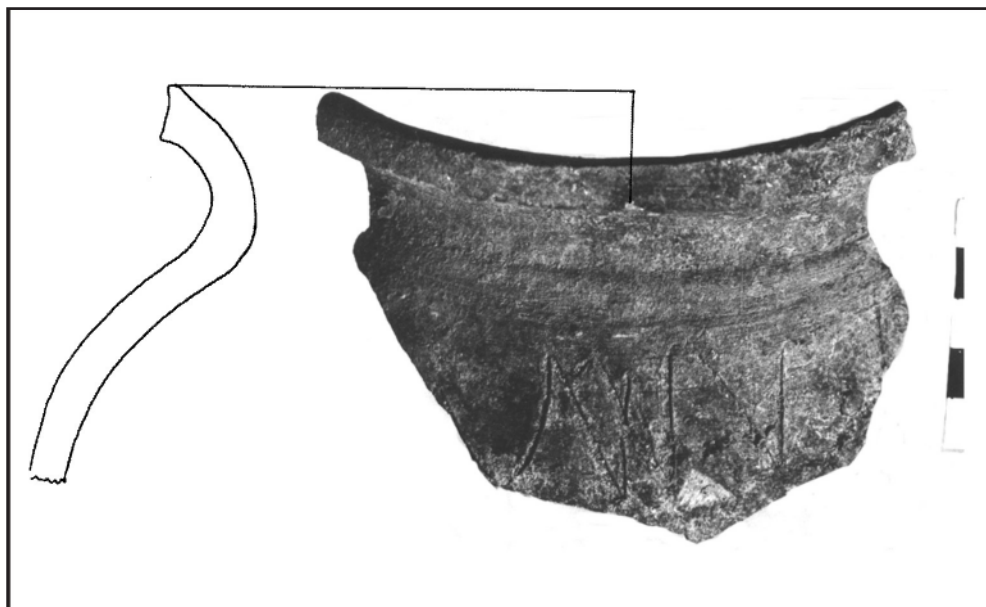

5. ábra

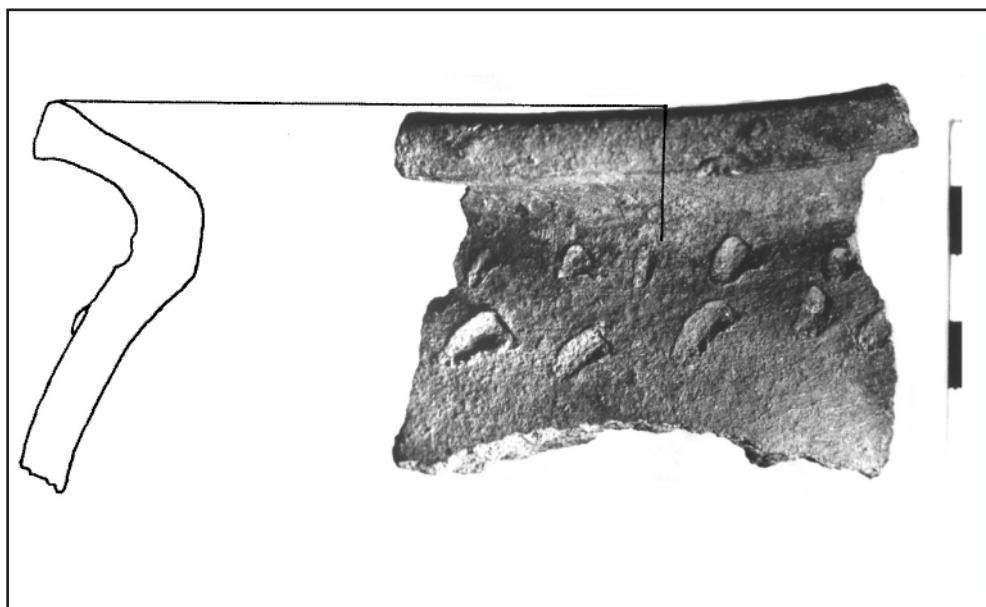

6. ábra

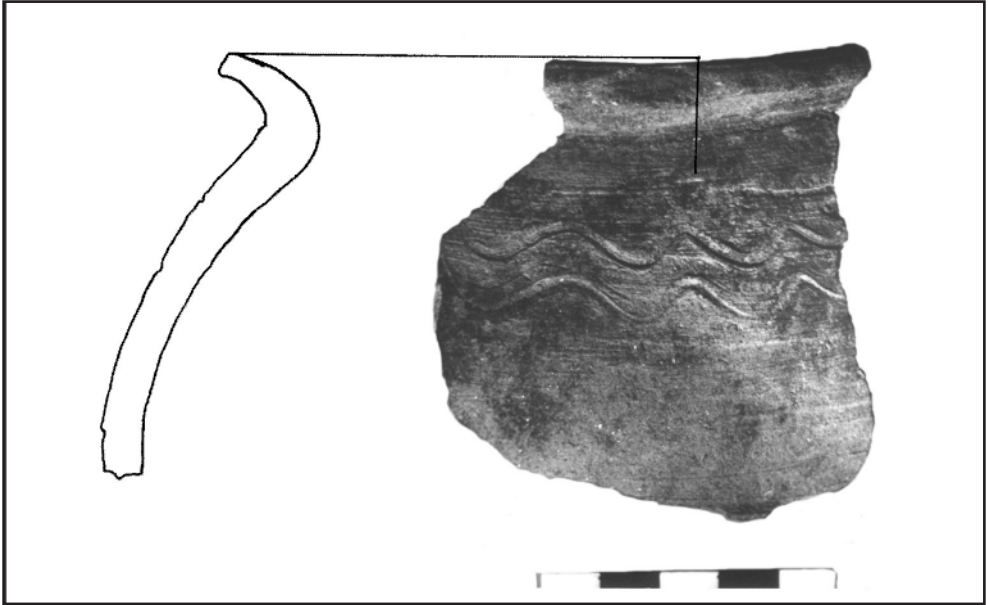

7. ábra

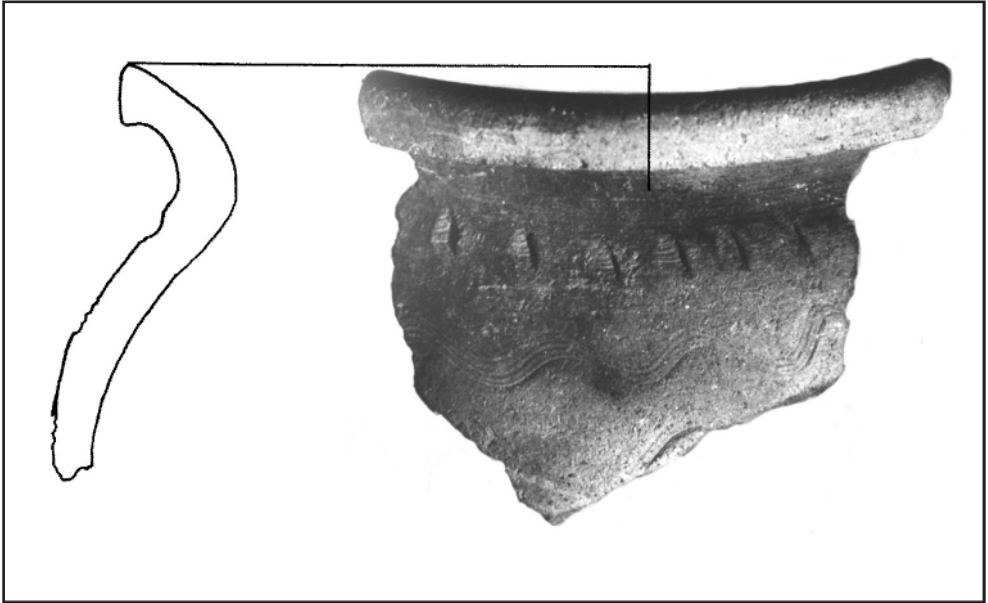

8. ábra

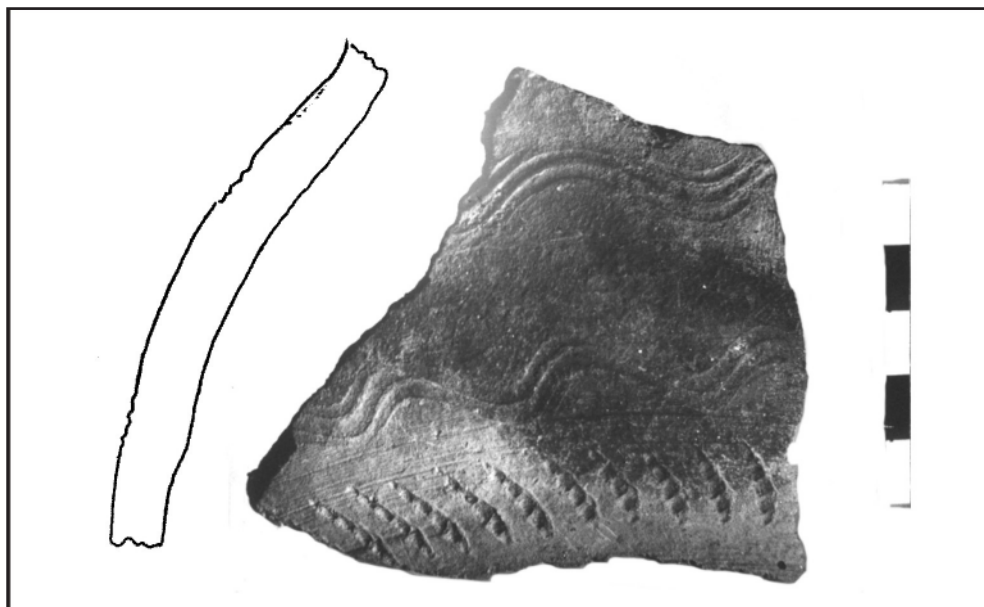

9. ábra

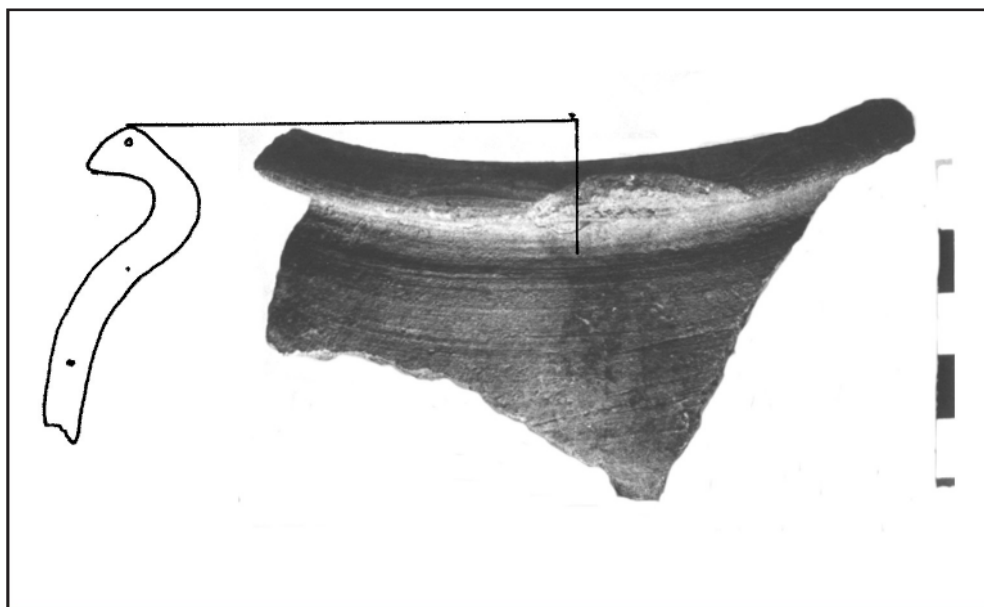

10. ábra

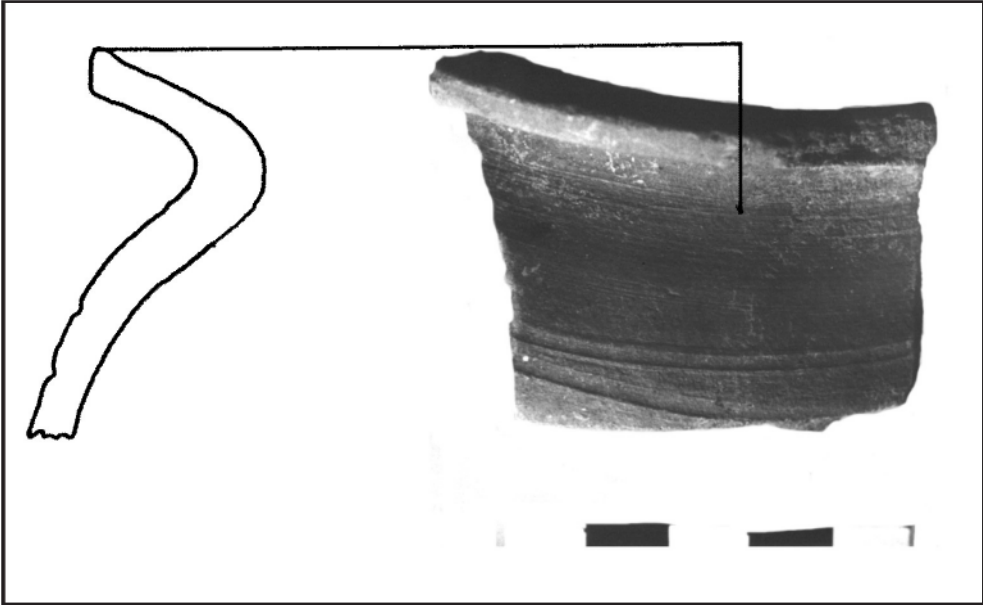

11. ábra

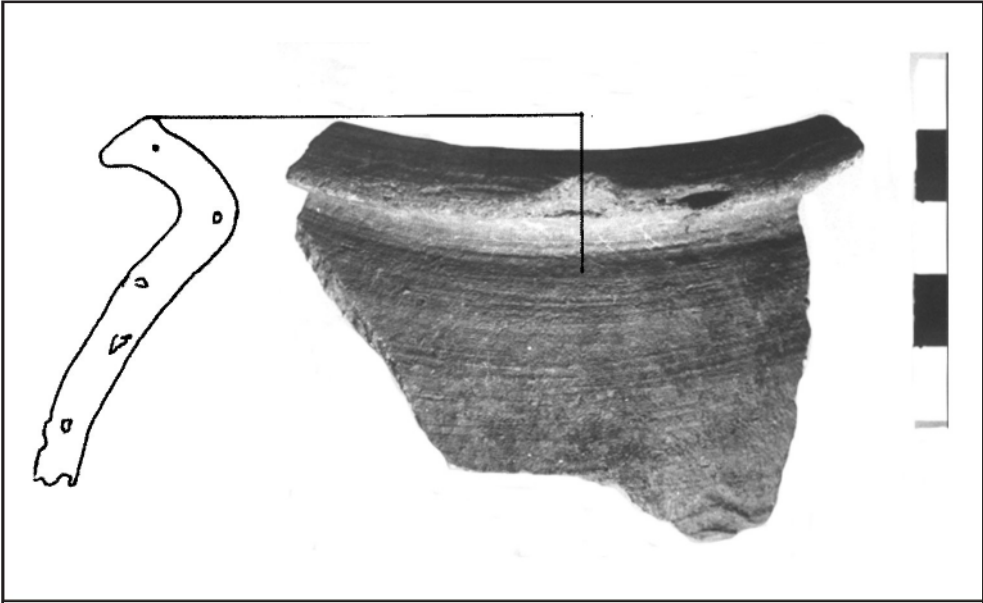

12. ábra

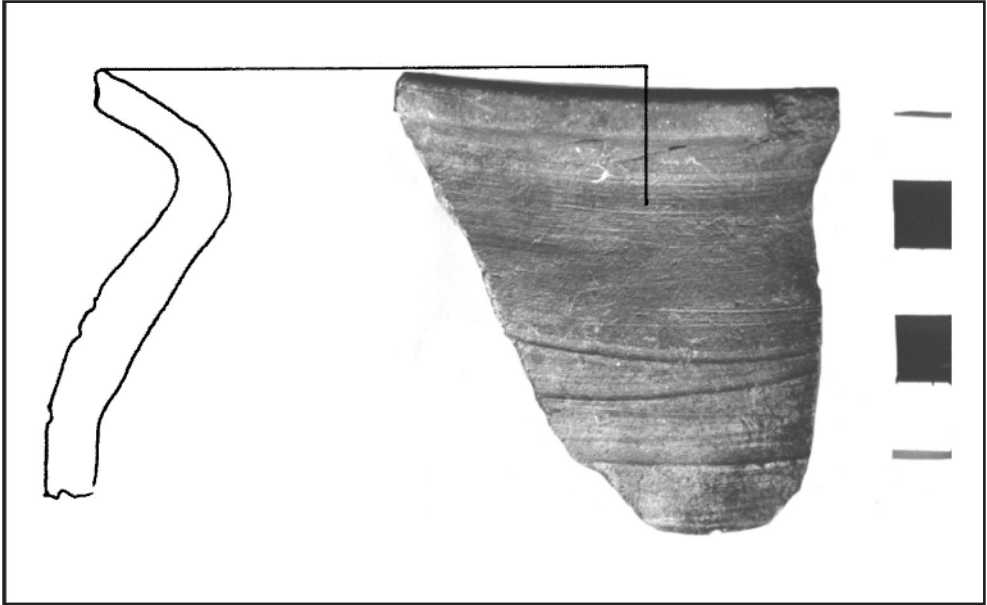

13. ábra

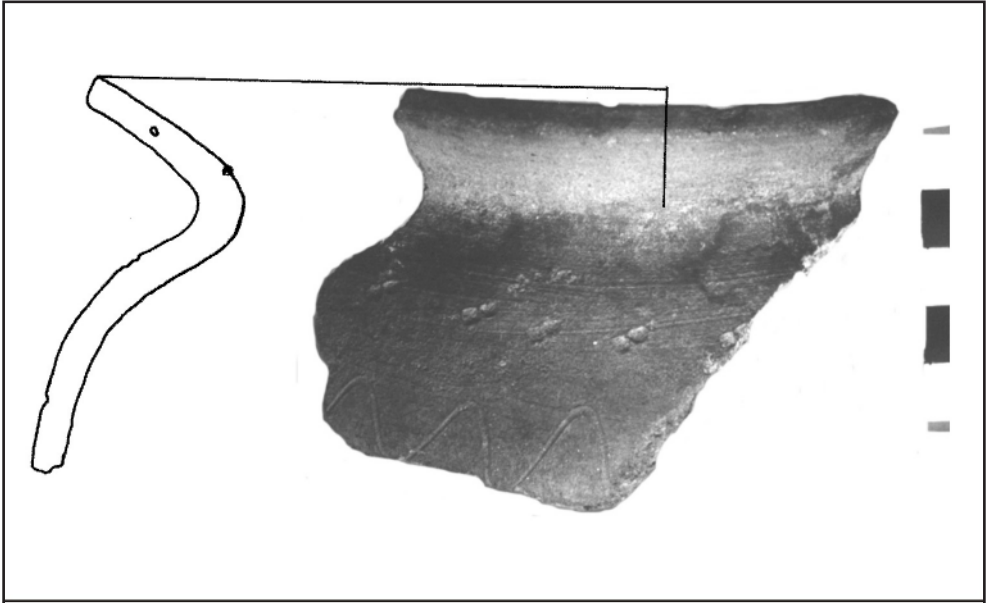

14. ábra

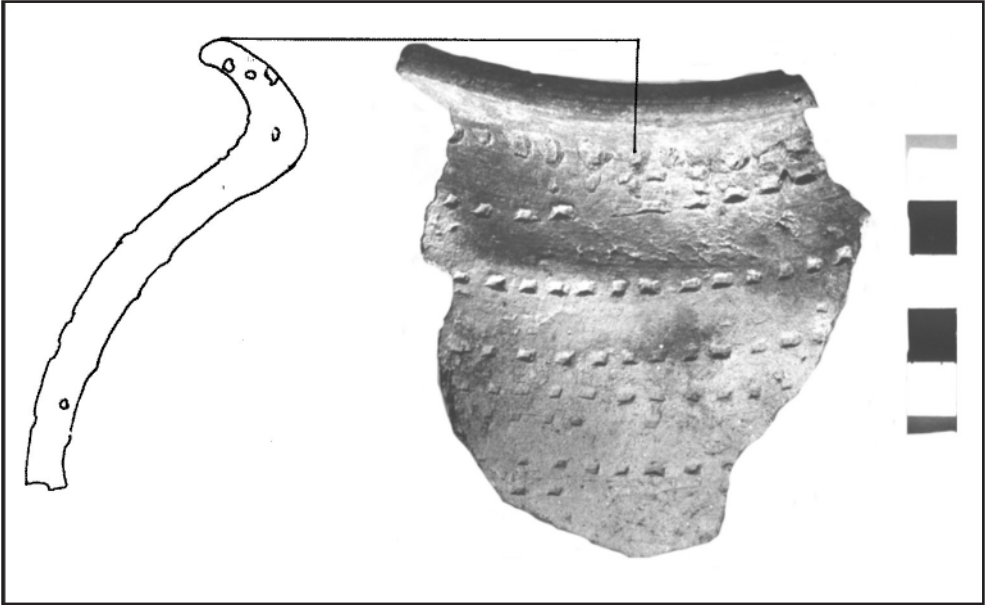

15. ábra

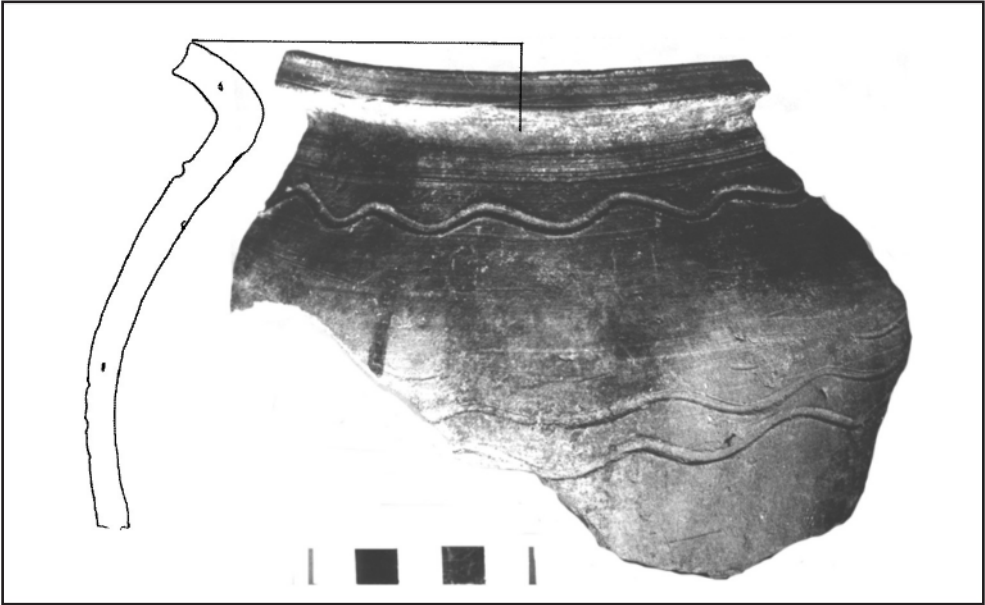

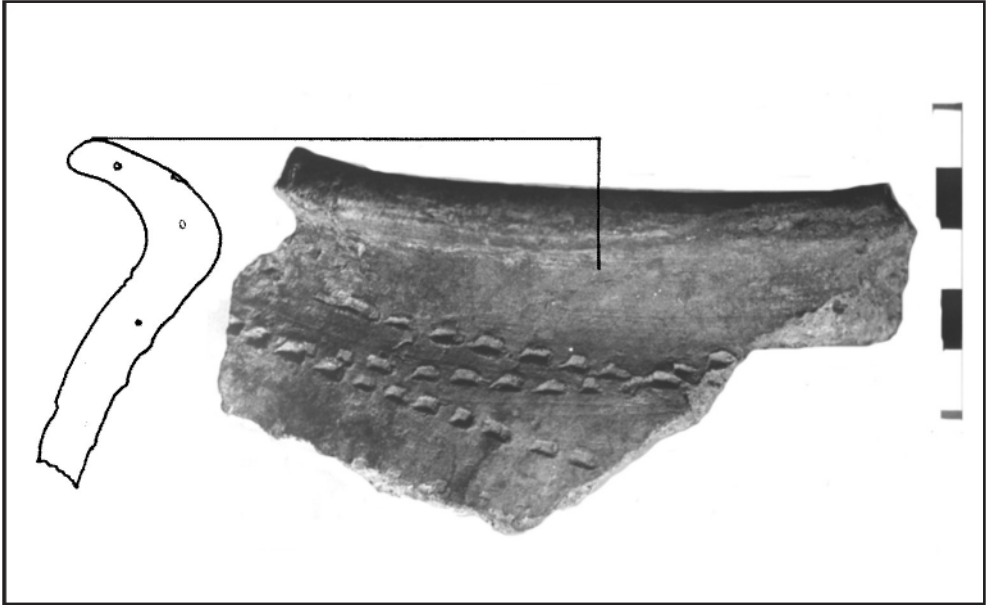
16. ábra

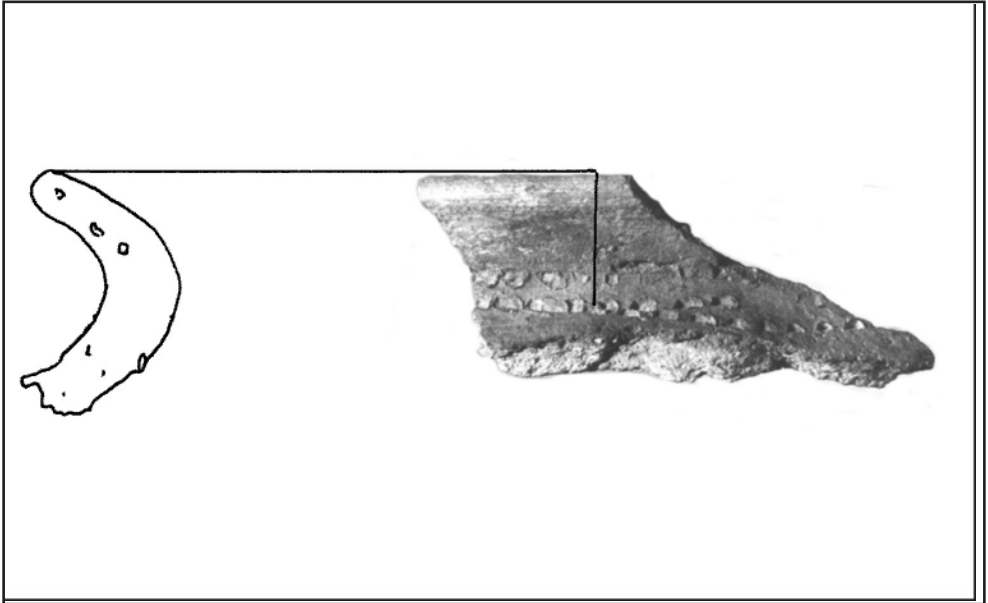

17. ábra

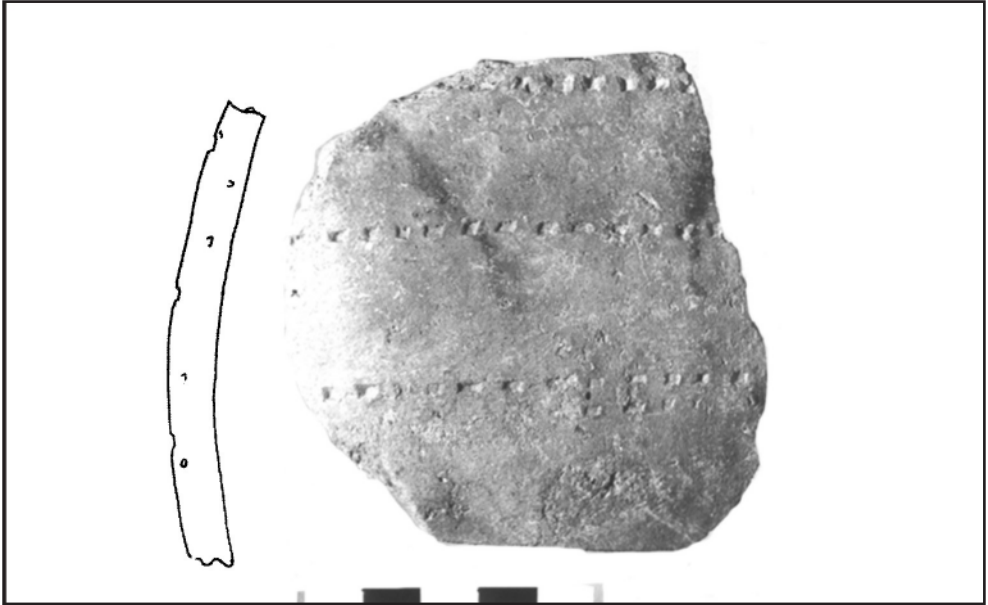

19. ábra

20. ábra

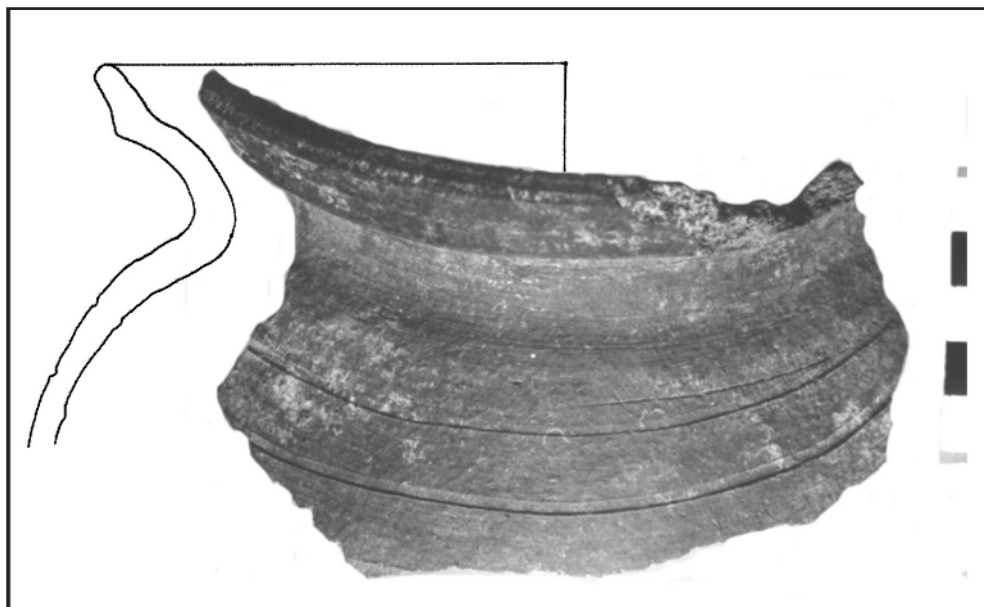

21. ábra

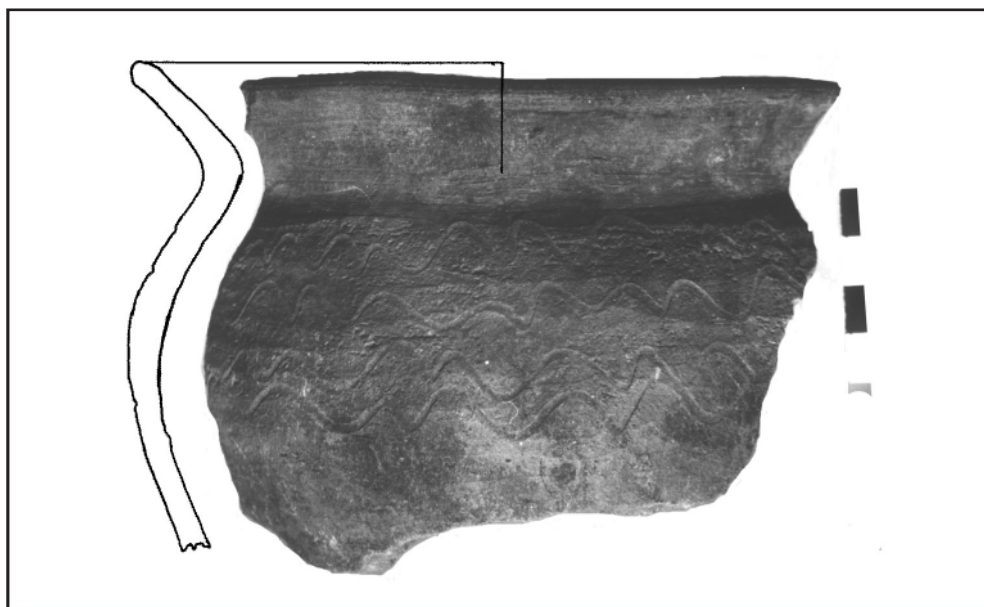

22. ábra

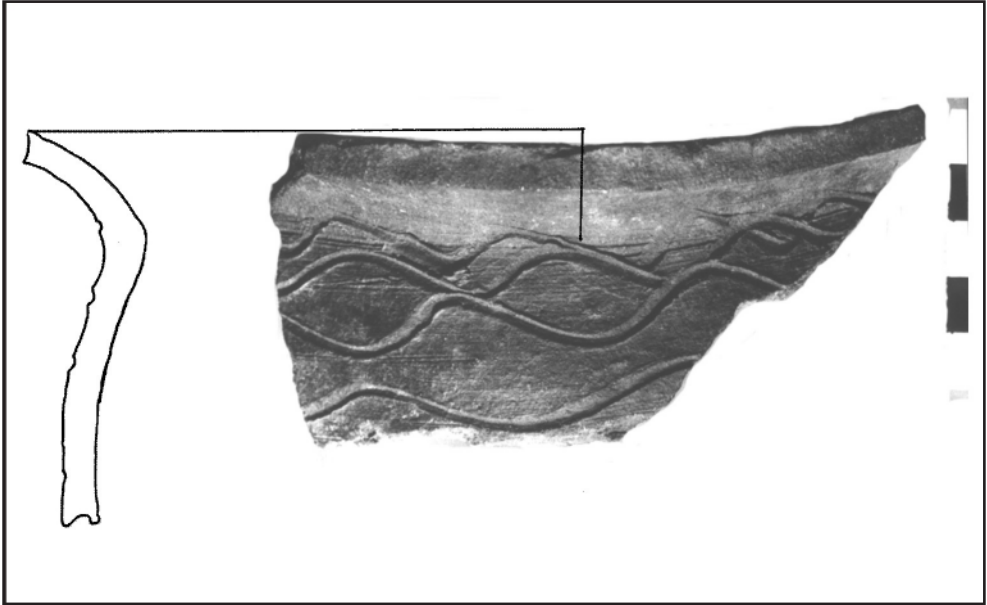

23. ábra

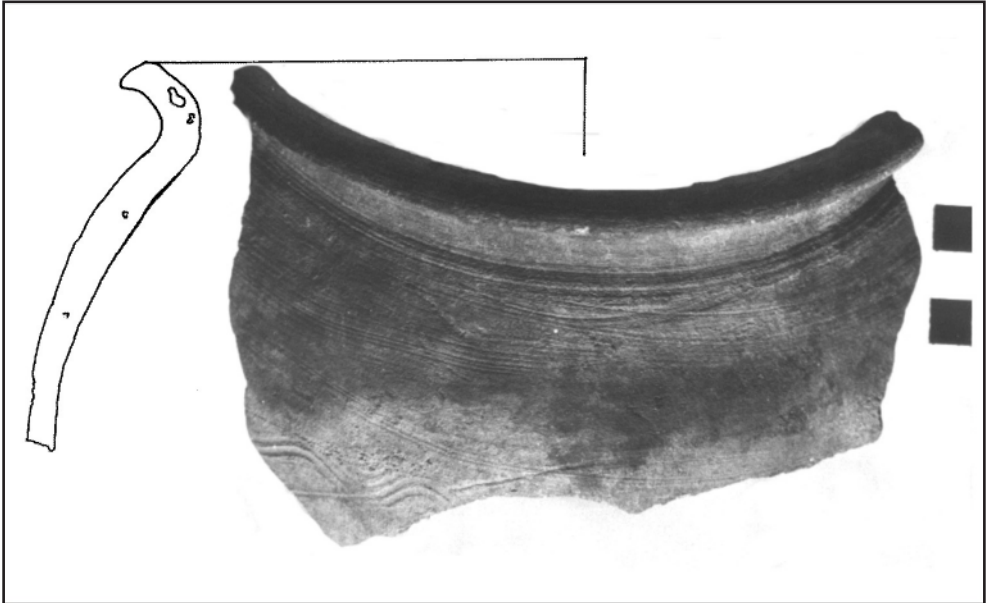

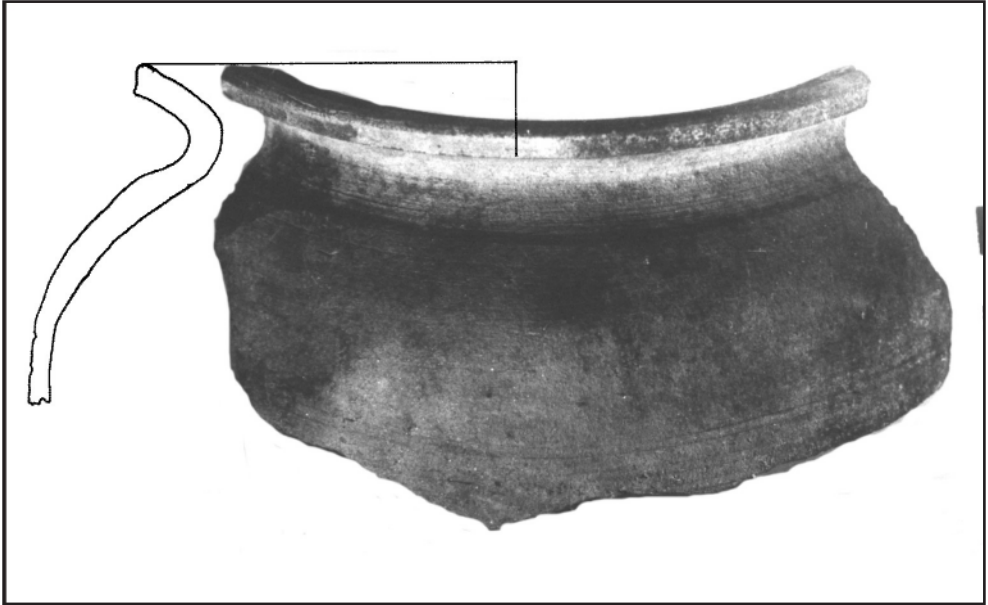
24. ábra

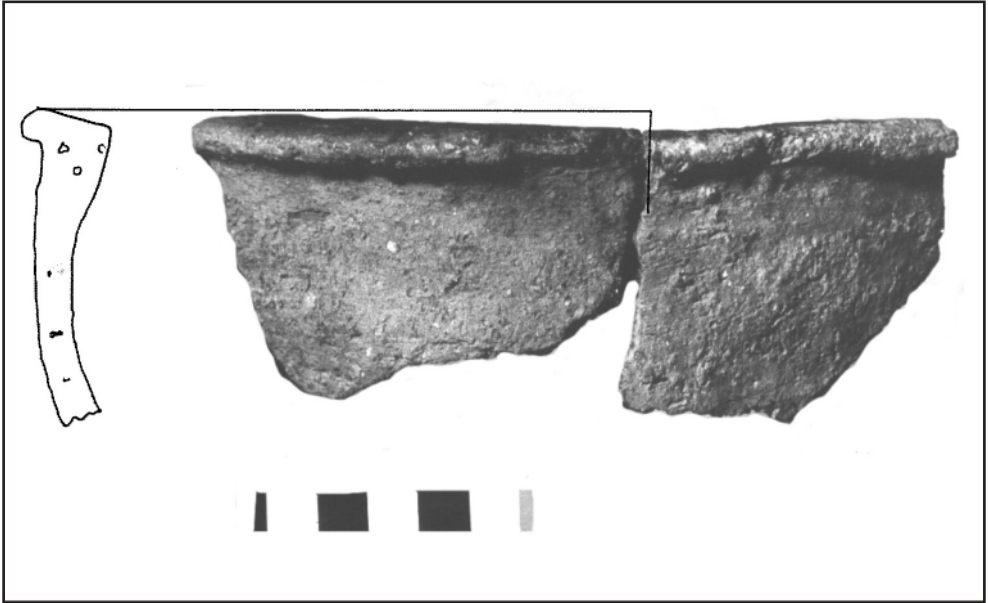

25. ábra

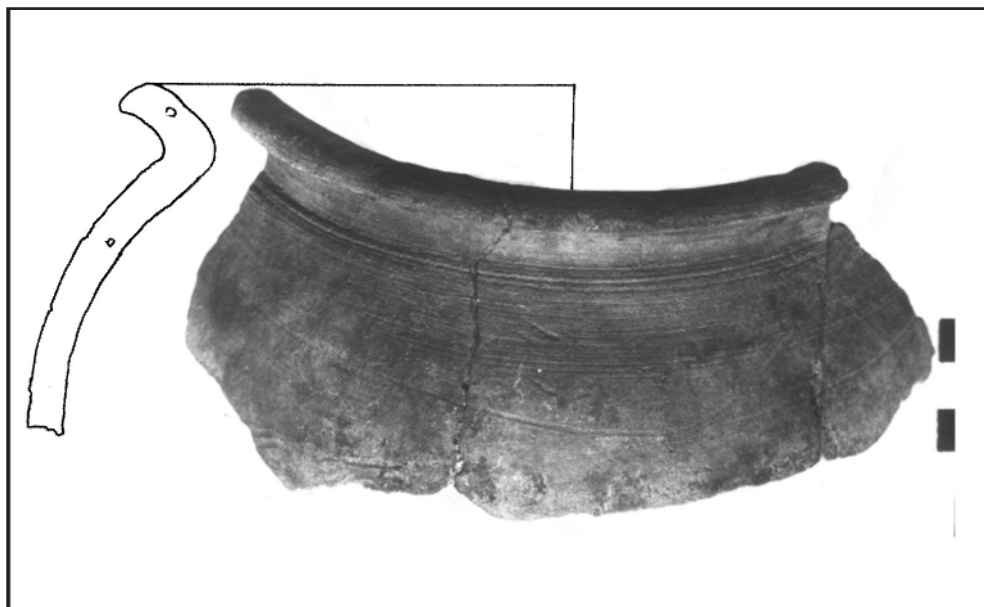

27. ábra

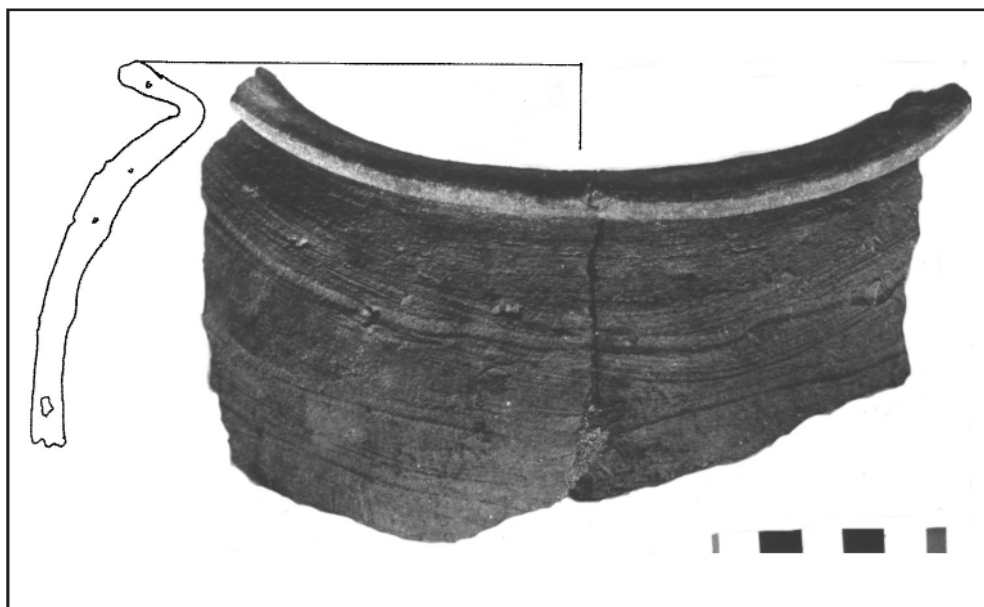

28. ábra

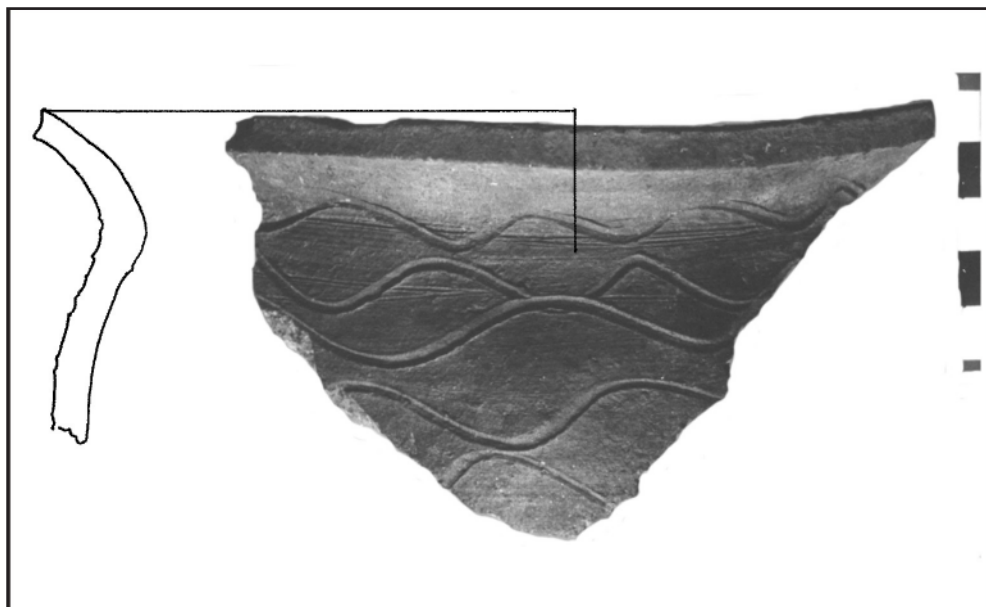
29. ábra

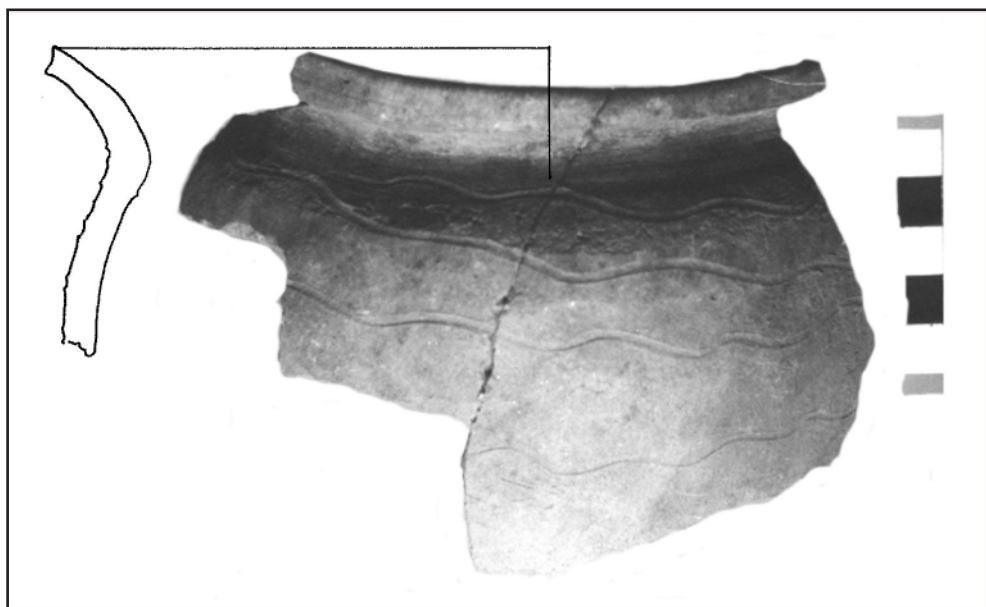
270

30. ábra

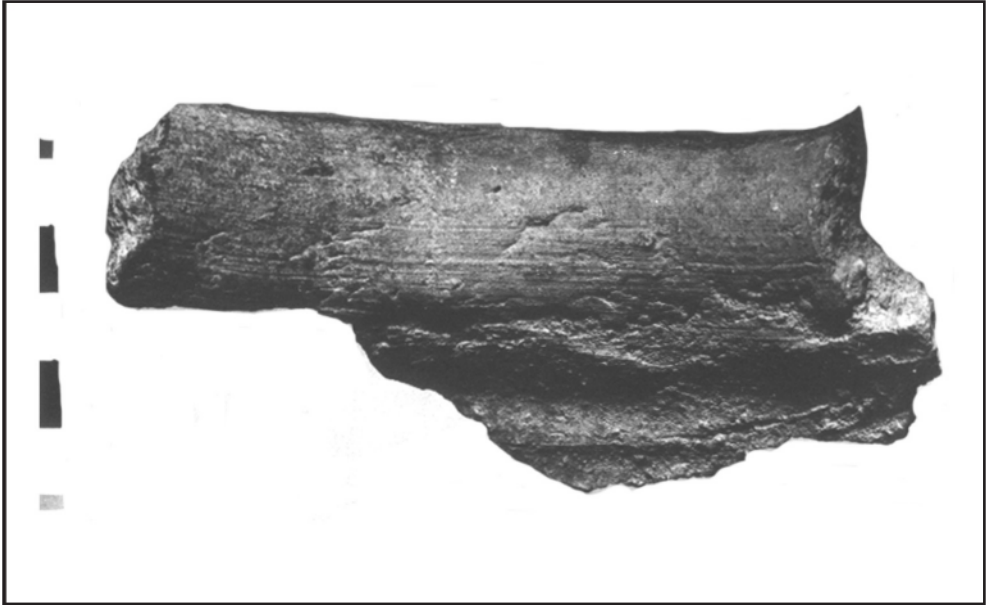

31. ábra

32. ábra

33. ábra

